

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ РАУФА АБЛЯЗОВА**

**Кафедра права та інформаційної справи**

**КУРСОВА РОБОТА**

**з дисципліни «Теорія держави і права»**

**на тему: «Модель загального (англосаксонського) права»**

**Студент-виконавець:**

Овсій Анастасія Максимівна,  
група ЮР-21

**Керівник курсової роботи:**

Джолос Сергій Вадимович

Курсова робота захищена з оцінкою

\_\_\_\_\_  
Протокол захисту курсових робіт

№ \_\_\_\_ від \_\_\_\_ 20 \_\_\_\_ р.

**Черкаси 2023**

## ЗМІСТ

|                                                              |           |
|--------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                            | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ</b>           |           |
| <b>АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВА.....</b>                  | <b>7</b>  |
| 1.1 Історія виникнення англо-саксонської правової сім'ї..... | 7         |
| 1.2 Етапи формування англо-саксонської системи права.....    | 15        |
| <b>РОЗДІЛ 2 ПРАВОВА СИСТЕМА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ .....</b>         | <b>25</b> |
| 2.1 Система права та законодавство Англії. ....              | 25        |
| 2.2 Прецедент – як основа правової системи .....             | 32        |
| <b>РОЗДІЛ 3 ВІДМІННІ РИСИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ</b>               |           |
| <b>СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЯК ПРЕДСТАВНИКА</b>             |           |
| <b>АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї .....</b>                | <b>41</b> |
| 3.1 Формування правової системи в США .....                  | 41        |
| 3.2 Сучасні правові системи США .....                        | 49        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                         | <b>60</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....</b>         | <b>64</b> |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Правова система – цілісний комплекс правових явищ, який зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений, постійно відтворюваний людьми і організаціями, та який використовується ними для досягнення своїх цілей. Правова система відображає закономірності розвитку суспільства, його історичні національно-культурні особливості. Кожна держава має свою правову систему, яка має як загальні риси з правовими системами інших держав, так і відмінності від них, тобто специфічні особливості. Виникнення, історія розвитку правової системи держав свідчить про те, що на утримання і розвиток правової системи впливає духовна культура: релігія, філософія, мораль, художня культура, наука. Також на правову систему великий вплив має політика і політична культура.

Правова своєрідність країн дозволяє сказати про їх самобутність, про те, що кожна з них утворює свою правову систему – сукупність всіх правових явищ (норм, інститутів, відносин, правосвідомості), які існують в її межах (правова система в вузькому розумінні). Але поряд з особливостями, відмінностями, в цих правових системах можна помітити і загальні риси, елементи, подібності, які дозволяють їх групувати у «правовій сім'ї» (правові системи у широкому розумінні), які об'єднують декілька близьких у правовому відношенні країн.

Англо-саксонська правова сім'я найбільш поширена в світі правових сімей. Нею охоплюється територія таких держав, як Англія, США, Канада, Австралія, Північна Ірландія, Нова Зеландія, і багатьох інших. Майже третина населення земної кулі в даний час живе за принципами, споконвічно закладеним у дану правову родину і, особливо, в її ядро - англійське право.

Актуальність даної теми полягає в тому, що англо-саксонська модель права є чи не найвпливовішою у сучасному світі, а тому її дослідження і орієнтування в її особливостях допоможуть як в побудові економічного

співробітництва, так і у інших сферах суспільного життя, як то в удосконаленні договірної практики нашої країни з країнами світового суспільства взагалі і зі Сполученими Штатами Америки чи Великобританією зокрема. До речі, США є тією державою, законодавство та державну систему якої активно копіюють різні країни світу з метою вдосконалення своєї правової системи. Аналіз системи органів і законодавства є необхідним для осмислення та прогнозування тенденцій розвитку світових правових систем в цілому.

**Мета і завдання дослідження.** Метою роботи є дослідження формування та функціонування інститутів англо-саксонської правової системи.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання:

- дослідити історію виникнення англо-саксонської правової сім'ї;
- проаналізувати зміст поняття «прецедент» та «загальне право» у законодавстві країн англо-саксонської правової сім'ї;
- визначити основні етапи розвитку англо-саксонської правової сім'ї;
- вивчити етапи і особливості англо-саксонської системи права;
- проаналізувати характеристика основних рис англо-саксонської системи права;
- розглянути відмінні риси правової системи США як представника англо-саксонської правової системи.

**Об'єктом дослідження** є суспільні відносини, що склалися в англо-саксонській правовій системі.

**Предметом роботи** є англо-саксонська правова система, як одна із найпоширеніших правових систем світу

**Методи дослідження** становлять загальні та спеціальні наукові методи, зокрема: сукупність загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечують об'єктивний аналіз предмету дослідження.

З урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження автором застосовані наступні методи:

- філософський метод матеріалістичної діалектики забезпечив можливість визначити роль правової системи у процесі функціонування та розвитку суспільства і держави,
- історико-правовий метод пізнання надав можливість виокремити тенденції розвитку англо-саксонської системи права сучасності крізь призму її історичного формування,
- логічний метод дозволив отримати знання про сутність, природу та зміст англо-саксонської правової системи,
- функціональний метод надав можливість визначити закономірності впливу правової системи на розвиток суспільних відносин,
- метод класифікації дозволив систематизувати теоретико-методологічні ідеї представників різних теорій до проблеми сутності та розуміння поняття «загальне право»,
- прогностичний метод був застосований для визначення шляхів розвитку і вдосконалення англо-саксонської моделі права.

Загальні теоретичні і практичні положення, що стосуються прецедентного права та англо-саксонської моделі права відображені у працях сучасних українських та зарубіжних вчених, таких як: Скакун О.Ф., Нерсисянц В.С., Венгеров А.Б., Борисов Г.А., Абдулаєв М.И., Зайчук, Н.М. Онищенко, Цвайгерт К., Кетц Х., Давид Р., Жоффре-Спиноза К. та інші.

**Практичне значення** полягає в тому, що результати можуть бути використані:

- у науково-дослідній та освітній сферах;
- для подальшого дослідження англо-саксонського права;
- при викладанні академічних курсів з «Правознавства», «Теорії держави і права», підготовці підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій.

**Структура роботи** зумовлена предметом, метою, завданнями й логікою дослідження обраної теми. Робота складається зі вступу, трьох розділів (шість підрозділів), висновків, списку з 89 використаних джерел і літератури.

## РОЗДІЛ 1

### ІСТОРІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

#### 1.1 Історія виникнення англо-саксонської правової сім'ї

Історія розвитку англійського права пройшла три значні етапи: виникнення і розквіт загального права, криза загального права і як наслідок виникнення права справедливості та інтерпретація статутів. Вивчення особливостей виникнення і формування правової системи Англії є актуальним з огляду на значний вплив англійської правової системи на еволюцію правових систем багатьох країн, в тому числі тих, що входили до складу колоній та домініонів Англії.

Отже, виникнення загального права в Англії пов'язане з періодом англосаксонського права як права місцевого, локального, що діяв на обмежених територіях і дуже скупі, стисло регулювали окремі сторони життя. Після нормандського завоювання (1066 р.) починається період розвитку загального права. Воно створювалося королівськими судами, які звертали головну увагу на питання, що вимагають рішення, процедуру і докази. Приватні особи, як правило не могли звертатися безпосередньо в королівський суд. Вони повинні були просити в короля видачі наказу, що дозволяє перенести розгляд суперечки в королівський суд. Спочатку навіть накази видавалися у виняткових випадках [39, с. 226-227].

Таким чином, після нормандського завоювання правова система Англії зазнала змін. Централізація правління на всій території Англії позначилась на створенні загального для всієї країни права. Для введення такої системи, яка охоплювала всю країну, необхідним було створення централізованих судів, які б підпорядковувались виключно королю. Відтак, судова реформа, проведена Генріхом II в XII ст. закріпила панівне значення королівських роз'їздних судів

і дала поштовх для їх діяльності на постійній основі чим поклала початок формуванню загального права Англії.

Королівські суди розглядали окремі категорії справ, а саме: справи корони, що стосувались сплати податків, спори стосовно земельної власності феодалів та справи про порушення «миру в королівстві», тобто тяжкі кримінальні злочини. Поступово юрисдикція королівських судів розширювалась і наприкінці середньовіччя вони стали фактично єдиними органами, що здійснювали правосуддя, за виключенням церковних судів, що розглядали спори, пов'язані зі шлюбом та дисциплінарними проступками кліриків [49, с.147].

Загальне право (Common Law) - це система, що несе на собі глибокий відбиток його історії, а історія ця до XVIII в. була виключно історією англійського права. Вона йшла трьома шляхами: шляхом формування загального права, доповнення його правом справедливості (Equity Law) і тлумачення статутів (Statute Law).

Своїм корінням англійське право йде далеко в минуле. Після норманського завоювання Англії (1066) основна роль у здійсненні правосуддя була покладена на королівські суди, що перебували в Лондоні. Приватні особи, як правило, не могли звертатися безпосередньо в королівський суд. Вони повинні були просити у короля, а практично у канцлера, видачі наказу (Writ), дозволяє перенести розгляд суперечки в королівський суд. Первоначально такі накази видавалися у виняткових випадках. Але поступово список позовів, за якими вони видавалися, розширювався. У ході діяльності королівських судів поступово складалася сума рішень, якими і керувалися в подальшому ці суди. Склалося правило прецеденту: одного разу сформульоване судове рішення в подальшому ставало обов'язковим і для всіх інших суддів. Англійське загальне право утворює класичну систему прецедентного права, або права, створюваного суддями.

Розквіт загального права в XII-XIV ст. поступово змінюється періодом глибокої кризи в XV ст. Вже в XIII ст. правотворчість королівських суддів

починає поступово втрачати свій натиск і темп. Судді не виявляли великої схильності будь-що змінювати у сформованій системі загального права. Парламент у свою чергу засідав нерегулярно і не мав великого бажання втручатися в питання права з політичних міркувань. Усе це сприяло тому, що англійське право фактично припиняє розвиватися не тільки в змістовно-матеріальному, але й у формально-процесуальному аспекті. Причини цього явища, як зазначає М. М. Марченко вбачаються, насамперед, в надмірному розширенні компетенції королівських судів, що не дозволяло їм в силу складності, а головне численності позовів своєчасно справлятися з розглянутими справами. А крім того - в надмірній складності і консервативності самої судової процедури [38, с. 442]. Адже на зламі XIV-XV ст. в Англії відбуваються великі соціально-економічні зміни, розширюються товарно-грошові відносини, розвиваються міста як осередки ремесла і торгівлі, занепадає натуральне господарство. Виникають нові відносини, що потребують судового захисту, з'являються нові різновиди деліктів і злочинів. Натомість в судах загального права через низку причин неможливо було вирішити справу та досягти справедливості. Назріває період кризи. Розглянемо детальніше недоліки загального права в зазначений період.

Звернення до королівських судів здійснювалось за особливою, дуже складною процедурою. Згідно діючим процедурними правилами, для звернення до королівського суду потрібно було отримати спеціальний наказ суду (writ) - припис корони в особі її вищої посадової особи - канцлера. У формально-юридичному сенсі таке розпорядження розглядалося як привілей з боку короля та видавалося лише за наявності для того достатніх підстав і за умови попередньої оплати канцлеру всіх судових витрат.

Такий припис змістовно був наказом короля, який адресований судовому чиновнику запропонувати відповідачеві не порушувати право і задовольнити вимоги позивача. Якщо відповідач відмовлявся, то тільки після цього позивач пред'являв до нього позов і справа розглядалась королівським судом. Цей позов, як зазначав Р. Давид, розглядався королівськими судами не

стільки тому, що відповідач заперечував проти домагань позивача, скільки у зв'язку з його непокорюю наказу влади [22, с. 233].

Захист у королівських судах могли дістати тільки та правовідносини, з приводу яких були видані «судові накази». Як зазначають Цвайгерт К. і Кетц Х., оскільки позивачі в обґрунтування своїх вимог наводили, зазвичай, одні й ті самі причини, дуже скоро був розроблений стандартний текст приписів, який отримав на практиці назву «позивний формуляр» (formofaction), у котрий вимагалось внести тільки прізвища й адресу сторін. Наприкінці XII ст. лорд-канцлер використовував вже близько 75 стандартних типів приписів. У XIII–XIV ст. їх кількість значно збільшилася. Незабаром вони були зведені в напівофіційні «Реєстри наказів суду», які отримали значне поширення серед юристів-практиків [76, с. 189]. Для подачі позову до суду позивач повинен був обрати тип наказу. Англійські юристи турбувались не стільки про вирішення справи, скільки про дотримання процедурних моментів та правильності обрання відповідного типу позову. Як зазначають дослідники, невірний вибір призводив до програної справи. У разі відсутності відповідного позову позивач не міг розраховувати на правовий захист згідно з загальним правом [29, с. 155]. Таким чином, юридична форма судочинства в королівських судах загального права у вигляді системи судових наказів стала гальмувати розвиток права.

Наступним недоліком загального права стала його змістовна обмеженість, архаїзм процесуальних форм, консервативність, нездатність до трансформації під впливом нових соціально-економічних відносин. Так, загальне право не визнавало прав незаміжніх жінок, неповнолітніх осіб, третіх осіб у договорах (навіть якщо договір було укладено на їх користь). Також вкрай складно було домогтися захисту прав якщо договір був укладений усно або не був скріплений печаткою.

Поступово список позовів, по яких вони видавалися, розширювався. В ході діяльності королівських судів склалася сума рішень, якими керувалися надалі ці суди. Склалося правило прецеденту. Один раз сформульоване судове

рішення надалі ставало обов'язковим і для всіх інших суддів. "Англійське загальне право утворює класичну систему прецедентного права або права, що створюється суддями". Звідси деяка стихійність і незорість правового масиву, відсутність логіки в його побудові.

Розвиток товарно-грошових відносин, ріст міст, занепад натурального господарства привели до необхідності вийти за тверді рамки закритої системи вже сформованих прецедентів. Цю роль взяв на себе королівський канцлер, вирішуючи в порядку ухвал процедури суперечки, у зв'язку з якими їхні учасники зверталися до короля. Так поруч із "загальним правом зложилось "право справедливості".

З XV ст. почався якісно новий етап в розвитку англійської правової системи, пов'язаний з появою «права справедливості», суть якого полягала в тому, що поступово став складатися особливий порядок апеляції до монарха – розглянути справу «по совісті», «по справедливості». Розгляд справ здійснював лорд-канцлер, який, по суті, виконував функції самостійного судді. Згодом, в результаті проведеної судової реформи (1873-1875), норми загального права і права справедливості склали основу єдиної системи прецедентного права Англії [1,с.351].

Криза загального права та численні його недоліки призвели до появи на початку XIV ст. в Англії іншого права – Права справедливості. Адже не маючи можливості домогтися справедливості в судах загального права позивачам доводилося звертатися «за справедливістю» до короля з петиціями, або проханнями, щоб король втрутився, «і проявив милосердя по совісті й по суті» [22, с. 235].

Король зазвичай передавав такі прохання на виконання лорду-канцлеру, який був найвищою посадовою особою в державі, заміщав короля в часи його відсутності та здійснював управління в різних сферах. Історично лорд-канцлер був головним секретарем короля, а також його капеланом і хранителем королівської печатки. На ґрунті цих трьох функцій і розвивались повноваження канцлера. Будучи секретарем короля він вів всю переписку від

його імені і, відтак, виступав найближчою довіреною особою короля у справах світського управління; як капелан, духівник короля, він був його радником в церковних справах; як охоронець печатки, він обов'язково брав участь там, де потрібно було формальне вираження королівської волі.

Лорд-канцлер блискуче знав загальне право, а також канонічне право, будучи довгий час духовною особою. Вперше «світський» Лорд-канцлер був призначений тільки в 1340 р., проте і пізніше, в XV і XVI століттях, лорд-канцлерами найчастіше ставали духовні особи, і лише в XVII ст. на цю посаду почали призначати виключно світських осіб з числа видатних юристів.

Лорд-канцлер зобов'язаний був без найменшої неупередженості вирішити, чи гідний прохач того, щоб йому була виявлена милість короля у наданні «вищої справедливості». Перші подібні звернення до короля, можливо, і розглядались ним особисто, як і справи надзвичайної важливості, але вже дуже швидко такі «прохання» король остаточно передоручає розглядати Лорду-канцлеру, який будучи духовною особою не був зв'язаний формальними вимогами загального права.

Лорд-канцлер, приймаючи рішення, діяв за власним розсудом. Совість, справедливість, мораль, на які він посилався, за означенням Л.О. Корчевної, слід розуміти в дусі римського права, зокрема в дусі таких моральних принципів права, як *boni mores*, (добросовісність), чи *bona fides* (добра воля), чи *aeguitas* (рівність, справедливість, благородство), обман знищує всі юридичні наслідки [52, с. 128].

На основі узагальнення вирішення канцлером спорів поступово сформувались принципи права справедливості, які лежали в основі рішень, що виносились Судом Канцлера. На той час його сприймали як доповнення до загального права. Воно заповнювало прогалини системи загального права, вносило корективи та доповнення, дозволяло досягти справедливості там, де мало місце зловживання осіб, які використовували загальне право у шахрайських цілях.

Право справедливості надавало захисту більш широкому колу прав, а також більш різноманітними були способи їх захисту ніж в загальному праві. Право справедливості в порівнянні з загальним правом мало суттєві переваги: відрізнялось гнучкістю, передбачало більш широкий набір можливих санкцій (наприклад вперше були введені судові заборони, виконання в натурі, ректифікація, анулювання), розширення видів доказів (загальне право вважало основним доказом письмові документи, тоді як в Суді Канцлера усні свідчення визнавались рівносильними з письмовими), існувала можливість доставлення свідків до суду для дачі показань та за вимогою Канцлера сторони зобов'язані були надати необхідні документи (таких прерогатив суди загального права не мали), право справедливості передбачало більш швидко і більш дешеву процедуру розгляду справ ніж загальне право.

Дуже швидко канцлерський суд здобув прихильність у правителів Англії, які віддавали йому перевагу. Навіть виникла серйозна загроза, яка за означенням Р. Давида, могла призвести до того, що сторони не стануть звертатись до судів загального права і ці суди повністю зникнуть, так само, як в XIII ст. зникли сотенні суди в результаті того, що Вестмінстерські королівські суди запропонували зацікавленим особам більш сучасні правові форми [22, с. 236].

Окрім прихильності англійських правителів до канцлерського суду та кризи загального права, що могло призвести до зникнення судів загального права, поступово назрівав і конфлікт юрисдикції судів загального права та канцлерського суду. Однак було віднайдене компромісне рішення: залишились існувати як суди загального права так і суд Лорда-канцлера, але за низки умов. Зіткнення юрисдикцій двох судів відбулось в 1616 р. Так, ефективність виконання рішення суду Лорда-канцлера забезпечувалось арештом порушника або накладенням секвестру на його майно. Судді загального права заявили, що вони будуть вважати осіб, які виявляють непокору цим діям такими, що діють в умовах законної необхідної оборони, навіть якщо така особа уб'є чиновника, якого канцлер зобов'язав виконати

своє рішення. Вирішення цього конфлікту було покладено на короля, який став на сторону канцлерського суду і тоді ж актом парламенту були введені в дію правила діяльності канцлерського суду, зокрема: юрисдикція суду лорда-канцлера не повинна розширюватись за рахунок загального права; юрисдикція суду лорда-канцлера повинна ґрунтуватись на прецедентах права справедливості; король не повинен більше створювати нових судів, незалежних від судів загального права. Згідно з цим актом якщо право справедливості суперечить нормам загального права, пріоритет слід віддавати праву справедливості. Це дозволяло позивачам звертатися до суду права справедливості навіть у тих випадках, коли суд загального права вже ухвалив своє рішення зі спірного питання. Проте вважалося, що без особливої потреби канцлерський суд не повинен втручатись у юрисдикцію судів загального права.

Право справедливості не стало самостійною системою, адже воно не могло існувати окремо від загального права, подібно як коментар не може існувати окремо від тексту до якого він додається. А криза загального права призвела не до його занепаду (який все ж міг відбутись), а до його розвитку, який проявився в створенні права справедливості, яке виступило в якості продовження, доповнення та оновлення загального права [35].

На цьому ґрунті виник дуалізм судочинства: крім судів, що приймають норми "загального права, існував суд Лорда-канцлера. "Право справедливості", як і "загальне право", є складовою частиною прецедентного права, але прецеденти тут створені іншим шляхом і охоплюють інші відносини, чим загальне право". Незважаючи на схожі риси "загального права" і "права справедливості", прецеденти їх судів фіксувалися окремо. Це призвело до дуалізму англійської правової системи, який тривав більше двох століть аж до судової реформи 1873 - 1875 рр. Вона об'єднала "загальне право" і "право справедливості" в єдину систему прецедентного права.

Англо-саксонська правова сім'я (система загального права) включає правові системи Англії, США, Канади, Австралії та ін. Вони склалися незалежно від процесу становлення європейського континентального права.

## 1.2 Етапи формування англо-саксонської системи права

Англійський дослідник Рене Давид пропонує виділити в історії англійського права чотири основних періоди. Перший період передував нормандському завоюванню 1066 року; другий, від 1066 року до встановлення династії Тюдорів (1845 рік), - період становлення загального права, коли воно затверджується, переборюючи опір місцевих звичаїв. Умови цього періоду зробили на правову систему вплив, що відчувається ще й у наш час. Третій період, з 1485 до 1832 року, - розквіт загального права, однак він змушене піти на компроміс із додатковою правовою системою, що знайшло своє вираження в «нормах справедливості». Четвертий період – з 1832 року і до наших днів, - коли загальне право зустрілося з небаченим розвитком законодавства й повинне було пристосуватися до суспільства, де постійно підсилюється значення державної адміністрації [62]. Розглянемо докладніше зазначені періоди.

Англо-саксонський період (до 1066 року):

На території Британії, завойованій англосаксами, у період з другої половини V до початку VII ст. утворилося декілька варварських англосаксонських королівств: Кент – на крайньому південному сході, заснований ютами; Уессекс, Ессекс і Сассекс – у південно-західній, південно-східній та південній частинах острова, засновані саксами; Східна Англія – на сході; Нортумбрія – на півночі і Мерсія – у центрі країни, засновані головним чином племенами англів. Деяка частина кельтського населення Британії, яка не була знищена, змішалася із завойовниками – германцями. Основну масу населення Англії аж до IX ст. складали селяни-общинники – керли, що володіли досить великими ділянками землі. Керли були повноправним

населенням, могли брати участь у народних зборах, самоврядуванні, носити зброю; вони складали основу англосаксонського війська.

Крім керлів у ранніх англосаксонських правдах згадуються ерли – родова знать, пізніше – королівські дружинники, що мали назву гезити, а також раби і напівзалежні – лети, так називали англосакси підкорених кельтів. Великі землевласники називалися глафордами, а з часом пізніше – лордами, що відповідає поняттю «сеньйор», «володар»; глафорди мали свій вергольд, своїх людей. У англосаксонських королівствах, а потім в об'єднаній Англії влада короля не була необмеженою; король поділяв її із «радою мудрих» – Вітанагемотом, тобто радою вітанів, до яких відносилися вищі світські і духовні особи королівства. Вітанагемот мав навіть право вибирати короля і позбавляти його влади.

Місцеве самоврядування було організовано по великих округах, або графствах, та по їх підрозділах – сотнях; збори графства збиралися 2 рази на рік. Місцеве самоврядування було безпосередньо пов'язано з королівською владою через королівських прикажчиків-шерифів, які головували на зборах і збирали податки.

В англо-саксонський період завдяки місіонерській діяльності англійських святителів – Августина Кентерберійського та інших – у країні було введено християнство, що зв'язало її з головними духовними і культурними процесами в житті Європи.

У 829 р. уоссекський король Егберт об'єднав під своєю владою всі англосаксонські королівства. Однак об'єднання країни не врятувало її від датської (норманської) загрози – набіги датських і норвезьких піратів-вікінгів стали переходити в колонізацію. На східному березі острова утворилися датські поселення. Просування датчан було припинено тільки за правління короля Альфреда Великого, який примусив їх поділити країну на дві частини: південно-західну з центром в Уоссексі і північно-східну «область датського права» (Денло), яка залишилася в руках вікінгів [70].

У другій половині X ст. король Едгар (959–975) ліквідував самостійність Денло і знову об'єднав всю Англію в єдину державу. У кінці X ст. датські королі відновили напади на Англію і в 1016 р. встановили там свою владу. Король Кнуд I Могутній (1016–1035) був одночасно королем Англії, Данії і Норвегії. Однак датське володарювання виявилось німічним. Незабаром держава Кнуда розпалась, і на англійський престол вступив представник старої англосаксонської династії Едуард Сповідник (1042–1066) [3].

Право англо-саксонської епохи маловідоме. Після звернення до християнства закони склалися так само, як і в континентальній Європі, з тією лише відмінністю, що писалися вони не на латині, а на англосаксонському мовою. Як і інші варварські закони, вони регулювали тільки дуже обмежені аспекти тих суспільних відносин, на які поширюється сучасна концепція права.

Становлення загального права (1066–1485):

В 1066 році нормани під проводом Вільгельма I в битві при Гастингсі завдали англо-саксам нищівної поразки і тим самим створили передумови для поступового підпорядкування в наступні роки свого повного панування британських островів.

До великих досягнень Вільгельма I і його наступників відноситься створення однорідної, жорсткою і чітко впорядкованої системи васалітету на чолі з королем. Жорстка, побудована за ієрархічним принципом пірамідальна конструкція централізованої влади і блискучі організаторські здібності норманів, створили передумови для подальшого зосередження управлінських функцій у руках королівської адміністрації. Треба сказати, що загальне право в 1066 році ще не існувало. Збори вільних людей, зване Судом графства (County Court), і їх підрозділ Суд сотні (Hundred Court) здійснювали в той період правосуддя на основі місцевих звичаїв в умовах найсуворішого формалізму з використанням способу доказів, які навряд чи можна назвати раціональними. Після завоювання суди графств і суди сотень поступово замінені феодальною юрисдикцією нового типу (суди баронів, манорські суди

тощо), які судили також на основі звичаєвого права. У сфері дії церковної юрисдикції, створеної після завоювання, застосовувалося канонічне право, загальне для всього християнства [56].

Після нормандського завоювання королівські суди в Англії не мали універсальної компетенції. Суперечки передавалися, як правило, у різні перераховані раніше суди. Король здійснював тільки «вищий суд». Він втручався в суперечки у виняткових випадках: якщо існувала погроза миру в королівстві або якщо обставини справи були такі, що його не можна вирішити у звичайному порядку.

Загальне право – право англійське й загальне для всієї Англії – було створено винятково королівськими судами. У XII – XIII століттях королівська юрисдикція поступово розростається з судової установи зі спеціальною компетенцією з вирішення суперечок з участю держави в загальну юрисдикцію з широкими повноваженнями. Це призвело до того, що Королівська курія з часом трансформувалася в три постійних суду з професійними суддями. Ці суди засідали у відсутності короля, їх постійним місцезнаходженням був Вестмінстер, а компетенція, якою вони були наділені, залишалася незмінною аж до XVIII століття [4].

Відповідно до Вестмінстерського статуту, прийнятого в інтересах станів у період кризи XIII ст., було встановлено, щоб королівські судді з'являлися для слухання справ безпосередньо в графства. Там вони розглядали справи за участю місцевих присяжних. Суд присяжних також одержав офіційне визнання з реформами Генріха II. Кримінальні звинувачення в рядових злочинах повинні були висуватися особливими зборами жителів графств – у кількості 24. Вони отримали назву – Велике журі. Подальший розгляд справи здійснювався суддями, ними виносився вирок із залученням 4-6 представників сотень – Мале журі. Згодом участь присяжних була визнана необхідною і при вирішенні земельних суперечок королівськими суддями. Присяжні грали важливу роль, особливо в кримінальних справах: вони визначали факт злочину й людину, яка підлягала відповідальності.

Протягом XIII–XIV ст.ст. з королівського суду відокремилися декілька особливих установ із своєю компетенцією. Одним із перших оформився Суд королівської лави. В ньому засідали 4–5 радників-юристів і головуючий. Суд вирішував кримінальні справи, мав поліцейську владу, право розглядати апеляції на земські рішення [15].

З кінця XIII ст. відокремився Суд загальних позовів. Він складався із професійних юристів і мав монопольне право на розгляд деяких категорій позовів між підданими, якщо ті не торкалися інтересів корони. Компетенція його була широкою і невизначеною: позови про захист земельних володінь, порушення угоди й ін.

Юрисдикція Суду казначейства спочатку обмежувалася фінансовими суперечками між підданими і короною. Пізніше Суд поширив свою юрисдикцію на спори між підданими. Поряд з Судом казначейства функціонував Суд загальногромадянських позовів, які служили в якості контролюючого та касаційного органу для традиційних судів нижчих інстанцій, якими ще з 1066 року керували королівські чиновники – шерифи. Третій суд – Суд королівської лави – займався переважно справами, що мають особливо важливе політичне значення [63].

Крім того, з XII століття королі починають посилати в провінцію роз'їзних королівських суддів. Судді замінюють шерифів на посаді голів судів і здійснюють судочинство від імені короля. Цим було покладено початок розвитку процесу, який протягом наступних століть привів до сильної централізації юстиції і стимулював уніфікацію права Англії [30].

Паралельно йшов процес поступового витіснення місцевих норм звичайного права, що залишилися ще з англосаксонських часів. Формально це право ніколи не скасовувалося. Але у міру того, як зростає роль права, застосовувався королівськими суддями, значення звичайного права зменшується.

Треба зазначити, що загальне право проголошувало вкрай формалістичний принцип, за яким позивачі повинні були слідувати процедурам, формул і різноманітних методів подання доказів.

Суперництво із правом справедливості (1485-1832).

Вироблене в послідовній залежності від формальної процедури, загальне право було піддано в силу цього подвійній небезпеці: з одного боку, воно могло не встигати у своєму розвитку за потребами епохи, а з іншого - йому погрожували консерватизм і рутинність суддівського стану[21, с.168]. Тому до кінця XIII століття підйом в діяльності королівських судів починає поступово падати. Недоліки загального права полягали в жорсткості доктрин і неповноту засобів захисту, що застосовуються в судах загального права. Найбільшим недоліком було, звичайно, те, що матеріальне право повністю залежало від процесу. Законотворчість – основний сучасний двигун реформ в середні століття майже не застосовувалося. Отже, потрібно було нове інший засіб для внесення поправок у загальне право. Це призвело до розвитку другої головного джерела англійського права – права справедливості.

Вже у XIV столітті незадоволена результатом справи сторона могла звернутися з проханням до короля, закликати противну сторону королівським повелінням до гідної поведінки. Поступово ці чолобитні стали направлятися лорд-канцлера – вищої посадової особи короля. На основі його рішень з плином часу викристалізувався цілий комплекс спеціальних правових норм, що регулюють дану проблему. Починаючи з XV століття, і по сей день, цей комплекс норм називають equity – право справедливості. Протягом всього XV століття лорд-канцлер, приймаючи рішення, діяв на власний розсуд. Тому в цих рішеннях був елемент релігійного суб'єктивізму, характерного для вищої особи церковної ієрархії країни. Але після того як в 1529 році Томас Мор був призначений першим світським лордом-канцлером, практика застосування права справедливості все більше починає слідувати зразком загального права. Йде процес формування норм і доктрин. І хоча спочатку він носить

невизначений і розпливчастий характер, лорд-канцлер вдається до їх допомоги у разі виникнення спірних ситуацій.

Іноді норми права справедливості були наслідком визнання нових правил, повністю не визнаються в судах загального права (виключна юрисдикція), або дарування нових засобів захисту, яких не мало загальне право (паралельна юрисдикція).

Суд канцлера по самій природі юрисдикції, яку він здійснював, був змушений вступати в конфлікти з судами загального права. Коли право доповнювало загальне право, воно не дуже заважало юристів загального права, оскільки не йшло в розріз з їх повноваженнями. Однак справа йшла інакше, коли право справедливості виправляло загальне право. У таких випадках відбувалися прямі сутички між судами загального права і канцлером, наприклад, канцлер відміняв або виправляв формулювання документа, а суди загального права примусово приводили його у виконання згідно з початковими умовами. Надалі для того, щоб забезпечити своє панування, Суд канцлера випускав загальні заборонні накази, які, хоча і адресувалися зазвичай особисто тяжущимся, а не до судів загального права. Тим не менш, обмежували юрисдикцію загального права [64].

З часом більшість норм і принципів права справедливості змогли вже утвердитися також міцно, як і принципи та норми загального права, і саме право справедливості фактично стало корегувати загальне право. Причиною цього була доктрина обов'язковості прецеденту, хоча, без сумніву, консерватизм суддів теж зіграв свою роль.

Сучасний період (з 1832 р.):

Період, який хронологічно визначається 1832 роком і триває до теперішнього часу. Цей період відрізняється значною трансформацією як державного механізму, так і правової системи Англії. У 1832, 1833, 1852, роках відбулися радикальні реформи і модернізація права. До цього часу англійське право розвивалося в процесуальних рамках, що представляли собою різні форми позовів.

В 1873-1875 роках організація судів також була значно модифікована. Всі англійські суди одержали право застосовувати і норми загального, і норми права справедливості. Однак закони про судоустрій уніфікували тільки порядок здійснення правосуддя за загальним правом і правом справедливості. Вони не злили норми матеріального права. При колізії норм загального права і норми права справедливості щодо одного і того ж питання, перевага надається нормам права справедливості. Треба відзначити, що в зв'язку з домінуючою роллю прецедентного права англійське законодавство аж до початку XIX століття перебуваючи на других ролях, представляло собою «постійно зростаюче збори невідповідних, погано узгоджених між собою і навіть прямо суперечать одні іншим статусів, які приймалися починаючи з XIII століття при самих різних обставин і нерідко продовжували діяти в зовсім змінених історичних умовах ». Різка активізація правотворчої діяльності англійського парламенту на початку XIX ст., , Обумовлена економічними (бурхливе зростання промислового виробництва і торгівлі), політичними (реформа виборчої системи 1832) і іншими причинами, безсумнівно, сприяла підвищенню ролі статусного права, швидкому зростанню кількості прийнятих парламентом актів і усвідомлення необхідності їх систематизації та уніфікації. Як наслідок цього, у Великобританії на початку XIX століття стали видаватися так звані консолідовані акти, вбирали в себе в упорядкованому вигляді, стосовно до різних правових інститутів, норми, що містилися в раніше виданих парламентських актах.

У 1873 – 1875 роках організація судів була значно модифікована. Акти про судоустрій (Judicature Acts) ліквідували формальне розходження між судами загального права і канцлерськими судами справедливості. Всі англійські суди одержали право застосовувати і норми загального права, і норми права справедливості, на відміну від колись існуючого положення, при якому треба було звертатися в суд загального права, щоб одержати рішення по загальному праву, і в канцлерський суд, щоб одержати рішення на підставі норм права справедливості.

Що ж стосується матеріального права, то була проведена серйозна робота з розчищення (скасування фактично не чинних законів) і приведення норм у порядок (консолідація), яка звільнила англійське право від архаїчних рішень і в багатьох галузях, що систематизувала його норми. Реформи XIX століття не позбавили англійське право його традиційних рис. Вони не були адекватні кодифікації на французький лад. Англійське право як і раніше розвивалося судовою практикою. Законодавець відкрив судам нові можливості й дав їм нову орієнтацію, але не створив сам нового права.

Жоден автор не намагається більше повторити роботу, пророблену в минулому Гленвіллом, Бректоном, Коком і Блекстоном, та описати все діюче право, весь правовий ансамбль, що відбиває складність відносин сучасної цивілізації. Основними джерелами пізнання англійського права стали тепер (у тому, що стосується судової практики й законодавства) нова серія Law Reports (створена в 1865 р.), а в галузі систематизації англійського права – Law of England, видавана за редакцією лорда Хелсборі.

Модернізація, що почалася в XIX столітті, триває і в наші дні, однак у дещо новій формі. Нові течії соціалістичного плану, що прагнуть побудувати суспільство на інших засадах, замінили течії ліберальні, які панували до 1914 року. Загальне право переживає у зв'язку з цим серйозну кризу, так як характерні для нього в силу самої природи форми (казуїстичні і засновані на судовій практиці) погано пов'язуються з новими прагненнями здійснити швидкі і разом з тим глибокі зміни в суспільстві.

Закони і регламенти придбали масштаб і значення, незрівнянні з тими, що були раніше. Видання нормативних управлінських актів і їх застосування породили ряд нових проблем, викликавши безліч конфліктів між органами управління і громадянами. Поряд з судовими органами, що діють на основі загального права, з'явилося чимало інших інстанцій, покликаних розглядати справи, породжені новими законами. Стало очевидним, що традиційні суди будуть закидані купою справ, якщо покласти лише на них рішення цих нових суперечок. В Англії спрацювали ті ж самі фактори, які обумовили наявність у

Франції й в інших країнах адміністративної юстиції. У цьому зв'язку не суттєво є важливою обставина, що в Англії адміністративні суди не зведені в особливу ієрархічну судову систему. Важливо те, що значне число справ, не менше ніж те, що попадає в ординарні суди, перенесено тепер в органи, де юристи працюють разом з не юристами й де взагалі юристів може не бути, а також те, що ці справи розглядаються й вирішуються в такому дусі і за допомогою таких методів, які невластиві загальному праву [21, с.224].

Для вирішення проблем, що стоять перед «державою благоденства», мабуть, у більшій мірі, ніж англійське право, підготовлені романські системи Європейського континенту з їхніми розробленими законодавством і доктриною. Тут також намічається лінія зближення між англійським і континентальним правом. Цей рух стимулюється потребами міжнародної торгівлі. Йому сприяє також більше чітке усвідомлення близькості, що існує в європейських країнах, які керуються цінностями західної цивілізації. Новий імпульс до цього зближення дав вступ Великобританії в 1972 році в Європейське економічне співтовариство. Ми ще зустрінемося з цими новими рисами і тенденціями англійського права, коли звернемося до джерел і структури загального права.

На сьогодні, крім активної взаємодії статутного і прецедентного права, відзначається також зближення континентальної та англо-саксонської правових систем. В даний час можливо говорити про формування єдиної правової системи західного права. У державах системи загального права зросла роль закону, хоча в теорії і історично він грає роль «другої скрипки» в порівнянні з правом, створеним судами.

## РОЗДІЛ 2

### ПРАВОВА СИСТЕМА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

#### 2.1 Система права та законодавство Англії

У Сполученому Королівстві, як уже зазначалося, наявні три основні правові системи. Незважаючи на те, що Англія й Уельс, Північна Ірландія і Шотландія розійшлися в більш детальних правилах загального права і права справедливості, а також, що певні законодавчі правомочності передані до Північної Ірландії, Шотландії, Уельсу та Лондона, існують основні сфери права, спільні в усьому Сполученому Королівстві [50].

Сполучене Королівство не має єдиної правової системи, так як вона була створена політичною унією незалежних держав. Стаття 19 Договору про Союз, введена в дію Актом про Унію 1707 р., створила Сполучене Королівство, яке гарантувало подальше існування правової системи Шотландії. [88]. У 1800 р. Унія об'єднала Велику Британію та Ірландію в Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії. Це об'єднання не містило еквівалентних положень, але зберігало принцип окремих судів, які будуть функціонувати в Ірландії, частина якої, під назвою Північна Ірландія залишаться частиною Сполученого Королівства.

Правова система Північної Ірландії належить до англо-саксонської правової сім'ї. У ній функціонує судова система Північної Ірландії з кінцевою апеляційною інстанцією у цивільних та кримінальних справах – Верховним Судом Сполученого Королівства. Право Північної Ірландії схоже з англійським правом, норми загального права були імпортовані в Королівство Ірландії за англійського панування. Тим не менш, збереглися важливі відмінності.

Джерелами права Північної Ірландії є ірландське загальне право і статутне право. Останнє джерело – це чинні статuti парламентів Ірландії, Сполученого Королівства, Північної Ірландії, а останнім часом це статuti

Асамблеї в рамках переданих їм повноважень. Суди Північної Ірландії очолює Суд Правосуддя Північної Ірландії, що складається з Апеляційного суду, Вищого Суду Справедливості та Суду Корони. Нижче розташовані суди графств та суди магістратів.

Шотландське право є унікальною правовою системою, яка виникла на основі римського права. Засноване на не кодифікованій континентальній традиції, що йде від *Corpus Juris Civilis*, вона також має елементи традиції загального права, пов'язані з середньовічними джерелами. Таким чином, Шотландія має плюралістичну, або «змішану» правову систему, яку можна порівняти з Південною Африкою, і, меншою мірою, з частково кодифікованими плюралістичними системами Луїзіани і Квебеку. Від часу Акту про Унію 1707 р. вона має спільну законодавчу владу з рештою Сполученого Королівства. Шотландія, з одного боку, Англія та Уельс, з іншого, – кожна з цих країн зберегла принципово різні правові системи, але Унія зумовила англійський вплив на право Шотландії і навпаки. В останні роки право Шотландії зазнало впливу європейського права відповідно до Римського договору та установлень шотландського парламенту, який може видавати закони в межах своїх законодавчих повноважень, передбачених Актом про Шотландію 1998 р. Головними судами є Сесійний Суд для цивільних справ і Вищий Суд Правосуддя для кримінальних справ.

Верховний суд Сполученого Королівства є найвищою апеляційною інстанцією для цивільних справ у шотландській юрисдикції, дозвіл на апеляцію від Сесійного суду, як правило, не потрібен. Суди шерифів мають справу з більшістю цивільних та кримінальних справ, включаючи проведення кримінальних справ за участю присяжних, відоме як шерифський суд повного провадження, або з шерифом, без присяжних, відоме як шерифський суд спрощеного провадження. Суди шерифів є місцевими судовими органами, що налічують 49 таких судів, організованих у 6 округів (шерифств). Шотландська правова система є унікальною в тому, що вона має три різновиди вироків у кримінальному процесі: «винен», «не винен» і «не доведено» («не винен» і «не

доведено», – це виправдальні вирoki без можливості повторного розгляду). Секретар Кабінету в питаннях юстиції є членом шотландського уряду, відповідальним за поліцію, суди, кримінальне правосуддя і пенітенціарну службу, яка керує в'язницями Шотландії. Хоча, зареєстрований рівень злочинності 2007/2008 впав до найнижчого за останні 25 років, але в'язниці містять більше 8000 осіб, що б'є рекордні рівні та значно перевищує передбачені потужності [89].

Верховний Суд Сполученого Королівства є вищою судовою інстанцією для всіх кримінальних і цивільних справ в Англії, Уельсі та Північній Ірландії і для всіх цивільних справ у Шотландії. Він розпочав свою роботу в жовтні 2009 р. Верховний Суд замінив апеляційну комісію Палати лордів. В Англії та Уельсі судову систему очолюють Вищі Суди Англії та Уельсу, що складаються з Апеляційного Суду, Вищого Суду (з розгляду цивільних справ) і Суду Корони (з розгляду кримінальних справ). Суди Північної Ірландії організовані за такою ж схемою. У Шотландії головним є Сесійний Суд, для цивільних справ, і Суд Корони, для кримінальних справ. Суди шерифів мають справу і з цивільними і з кримінальними справами та не мають аналогів за межами Шотландії. [89].

Судовий комітет Таємної Ради є найвищим апеляційним судом для кількох незалежних держав Співдружності, для британських заморських територій та британських коронних володінь. У Сполученому Королівстві також є міграційні суди, юрисдикція яких поширюється на все Королівство: Спеціальна апеляційна імміграційна комісія, Суд у справах імміграції та надання притулку. Юрисдикція Трибуналів по зайнятості та Апеляційних Трибуналів по зайнятості поширюється на всю територію Сполученого Королівства, окрім Північної Ірландії [50].

В даний час законодавство є головною рушійною силою правової реформи і є важливим джерелом англійського права. Крім того, практично всі норми, що належать до складу і юрисдикції сучасних судів і до процесу, в них застосовується, є статутними. «У той час як більша частина принципів

англійського права веде свій початок від загального права і права справедливості, величезна кількість деталей міститься тепер у законі» [40].

Закони та акти делегованого законодавства, які приймаються іншими органами влади щодо вирішення парламенту, мають пріоритет перед іншими джерелами права. В Англії закони придбали форму статутів, які приймаються в установленому порядку парламентом і повинні бути схвалені королівською владою. Англійський юрист Дженкс Е. визначає статут як «формальну постанову, щодо будь-якого правила поведінки, що підлягає в майбутньому дотримання з боку тих осіб, до яких воно звергнуто» [23].

В середині століття сильна королівська влада претендувала на те, щоб її ордонанси мали силу закону. У 1539 році був прийнятий акт, згідно до акти короля мають таку ж силу, як статут. У 1547 році він був скасований самі парламентом, але панування корони зберіглося до кінця правління Тюдорів. Білль про права 1689 року і закон про престолонаслідування 1701 року встановили, що тільки акти парламенту мають силу закону. В результаті буржуазної революції і процесу зміцнення парламенту в конституційно-політичному механізмі країни в англійському праві затверджується принцип парламентського верховенства.

Із принципу парламентського верховенства випливає, що парламент може приймати статuti з будь-якого питання. Це відрізняє Великобританію про інших країн, де конституції тим чи іншим шляхом визначають законодавчу компетенцію парламенту.

Також принцип парламентського верховенства, чинний у Великобританії, слід відрізняти від принципу верховенства закону, який утвердився в континентальних правових системах в результаті буржуазної революції. Принцип парламентського верховенства статут визначив як джерело англійського права, але не привів його до верховенства. Англійській правовій системі незнайоме характерна для континентальної системи ієрархічну супідрядність джерел на чолі з законом. Як зазначає Зивс Л. С., «ієрархічна структура є вираження різниці юридичної сили окремих видів

джерел права у органічно цілісною системою» [28]. В англійському ж праві юридична сила джерел розрізняється не настільки різко і виражається в іншій формі.

Взаємодія закону з іншими джерелами визначається їх характером. В англійському праві в системі джерел розрізняється підпорядкування, що ґрунтується на можливості скасування цього акту актами інших органів, та підпорядкування, що виходить з походження джерела, точніше, походження повноважень органу на видання акту. На цьому засноване поділ джерел на основні і похідні. Так як прецедент і закон незалежні в своїй діяльності один від одного або від інших джерел, то їх можна назвати основними джерелами, хоча прецедент підпорядкований закону в тому розумінні, що закон може скасувати прецедент. Однак, зазначає Уолкер Р., «законодавство як джерело прав перебуває у менш вигідному положенні в тому сенсі, що акт парламенту вимагає суддівських тлумачень, які самі стають судовими прецедентами. Тому було б спрощенням ставитися до парламентського законодавства як джерела права, що стоїть вище прецеденту» [71, с. 157]. Тісне переплетення закону і прецеденту є причиною того, що англійські юристи вважають за краще залишати питання про верховенство того чи іншого джерела відкритим.

У континентальних правових системах верховенства закону означає, по-перше, те, що закони повинні відповідати основному закону – конституції; і, по-друге, те, що всі інші акти повинні відповідати законам. В іншому випадку на основі встановлених процедур вони визнаються недійсними (або неконституційними).

У Великобританії внаслідок відсутності в ній писаної конституції закони не можуть бути визнані неконституційними. Так як подібне становище може призвести до того, що одні статuti будуть суперечити іншим, в англійському праві встановлена презумпція пріоритету більш пізнього закону над більш раннім.

Романів А. К. виділяє принципи верховенства статутного законодавства, підтверджуючи наступними положеннями права:

Ніякий суд не вправі ставити під сумнів законність прийнятих Парламентом актів.

Статут, прийнятий Парламентом, може прямо скасовувати статут, прийнятий ним раніше, або це може матися на увазі.

Метою прийняття статуту може бути внесення змін, або скасування норми загального права, або навіть перегляд вже складається судового рішення [54].

Згідно англійської концепції, закон досконалий у всіх відносинах: всі зобов'язані приймати його до виконання за вступ в силу, ніхто не має право скасовувати закон або припиняти його дію, не підлягає сумніву питання про його дійсності. Останнє, як зазначає Богданівська В.Ю., найбільш важливе для судового застосування. Принцип парламентського верховенства підпорядкував суд із законом. На відміну від США, де Верховний суд привласнив собі право визнавати неконституційними законодавчі акти, у Великобританії ніякої судовий орган таким правом не володіє [7].

Статут також не можуть визнати недійсним на тій підставі, що він був прийнятий внаслідок порушення законодавчого процесу. Процес проходження законопроекту визначається самим парламентом. Він має право встановити особливий режим проходження окремих біллей, але після їх прийняття це не впливає на їх оцінку як джерела права.

Найважливіший джерело англійського права – судовий прецедент – містить у собі норму, сформульовану в процесі вирішення конкретно справи. Закон же носить більш загальний характер, але і він в англійському праві під впливом прецеденту максимально детальний та конкретизований.

З 1973 року прийняті закони (статути) поділяються на два види: по-перше, це традиційне законодавство – акти, прийняті парламентом; по-друге, це акти, що приймаються Європейським Союзом.

В Англії всі статути мають рівний статус, немає різниці на основні і звичайні закони. Але разом з тим підстав для класифікації існує досить багато. Основний розподіл статутів це на приватні та публічні.

За змістом статuti, прийняті парламентом, підрозділяються на п'ять видів:

1. Акти реформи права;
2. Консолідовані акти;
3. Кодифіковані акти;
4. Акти про стягування доходів;
5. Поточне законодавство [54].

Практикується класифікація підзаконних актів у сфері регульованих відносин (конституційні, кримінальні, цивільні, кримінально-процесуальні, цивільно-процесуальні). Розрізняються також окремо статuti, спрямовані на зміну положень статутного права і на зміну прецедентного права.

Англійські статuti також класифікують по часу їх дії. Тут розрізняють статuti, прийняті без обмеження строку дії (постійні статuti), і статuti, прийняті на певний строк (тимчасові).

Крім законів виділяються акти делегованого законодавства. Парламент наділяє відповідних посадових осіб уряду і органів держави, зокрема міністрів, які очолюють департаменти уряду, повноваженнями видавати в певних цілях відповідні нормативні акти, які мають ту ж юридичну силу, що і закони Парламенту, згідно з якими та на виконання яких вони приймаються. Акти, прийняті в порядку делегованого законодавства, поділяються на накази в Раді, постанови та інструкції, підзаконні нормативні акти.

Романів А.К. виділяє наступні переваги делегованого законодавства: «практика делегованого законодавства дозволяє парламенту економити час для вирішення більш масштабних і дискусійних політичних питань. Завдяки делегованому законодавству міністерства можуть більш оперативно реагувати на ситуації, що вимагають невідкладних втручань». А також виділяє його недоліки: «по-перше, делеговане законодавство виводить частину законотворчого процесу за межі прямого контролю демократично обраних представників народу. Правотворчість передається в руки чиновників уряду. В теорії це розглядається як менш демократичне рішення. По-друге, у

Парламенту немає достатніх ресурсів часу для контролю над прийняттям норм делегованого законодавства. Фактично парламент усувається з дискусійного процесу щодо формування змісту і спрямованості положень делегованого законодавства. До того ж кількість актів, прийнятих щорічно в порядку делегованих повноважень, значно перевершує кількість законів, прийнятих парламентом» [54].

Делеговане законодавство внаслідок того, що воно похідне від статуту, носить назву «вторинного». У такій якості воно повинно відповідати «первинного», для чого над ним встановлюються різні форми контролю (парламентський, судовий, адміністративний). Мета контролю - визначити, чи прийнятий акт в рамках делегованих повноважень (*intra vires*). Якщо він прийнятий з перевищенням повноважень (*ultra vires*), то визнається недійсним [25].

На сучасному етапі спостерігається значне зміцнення становища статутів, їх кількісний ріст, активна взаємодія з прецедентним правом.

## 2.2 Прецедент – як основа правової системи

Термін «прецедент» в суспільному житті має декілька значень. Так в прямому розумінні це випадок, що мав місце в минулому і слугує прикладом або виправданням для наступних випадків подібного роду. В юридичному значенні «прецедент» - це рішення суду або іншого органу державної влади, прийняте за зразок при вирішенні подібних питань у правовій системі деяких держав.

Дещо інше визначення надає нам юридичний енциклопедичний словник, за ним «прецедент» (від лат. *Praecedens* - рід, відмінок, *praesedentis* - попередній) визначається як поведінка в конкретній ситуації, яка розглядається як зразок при аналогічних обставинах [79, с. 296]. Судовий прецедент - рішення по конкретній справі, що є обов'язковим для судів тієї ж

чи нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ або службовці прикладом тлумачення закону, які не мають обов'язкової сили [21, с. 301].

Історична роль прецеденту в розвитку системи сучасного англійського права Англії досить велика, тому що статутне право розвивається в уже готовому середовищі прецедентного права і прецедентної правової культури.

З плином часу прецедентів не втрачає своєї сили, а переходить з покоління в покоління. Пояснюється це тим, що англійська норма права тісно пов'язана з обставинами конкретної справи і застосовується для вирішення справ, аналогічних тому, по якому дане рішення було прийнято. Таку норму права не можна зробити більш загальною й абстрактною. Ці норми на ділі є прямим відображенням загальнолюдських цінностей, перевірених часом.

Традиційний погляд на функції англійського судді полягає в тому, що суддя не створює право, а вирішує справи відповідно існуючим правовим нормам. Це дало початок доктрини обов'язковості прецеденту, відповідно до якого суддя не просто звертається до раніше винесених рішень як до керівництва по справі, яку він розглядає, а він зобов'язаний застосувати правові норми, укладені в рішеннях. Дія доктрини прецеденту залежить від ієрархії судів:

1) рішення, винесені палатою лордів, складають обов'язкові прецеденти для всіх судів та для самої палати лордів;

2) рішення, прийняті Апеляційним судом, обов'язкові для всіх судів, крім Палати Лордів;

3) рішення, прийняті Вищим судом правосуддя, обов'язкові для нижчих судів і, не будучи строго обов'язковими, мають дуже важливе значення і зазвичай використовуються як керівництво різними відділеннями високого суду.

Слід зауважити, що обов'язкові прецеденти утворюються тільки рішеннями верховного суду і палати лордів. Рішення інших судів і квазісудових органів обов'язкових прецедентів не створюють. Допускаючи, що доктрина прецеденту має обов'язкову силу в рамках цієї структури,

природно виникає питання: як може розвиватися право, якщо справи повинні вирішуватися згідно старовинним поняттями? На практиці є кілька способів, за допомогою яких зберігається гнучкість доктрини прецеденту, але в першу чергу важливо вказати на два основних принципи: по-перше, вищий за ієрархією суд може відкинути рішення нижчестоящего суду і, в деяких випадках – свої попередні рішення, а по-друге, будь-яка правова норма може бути змінена парламентським актом. Таким чином, кожна норма може бути змінена або самими суддями, або парламентом.

В якості переваг прецедентної системи відзначають її визначеність, точність та гнучкість. Визначеність виникає, принаймні, з теорією, з тієї обставини, що суддя, який зіткнувся з правовим питанням, який вже отримав рішення, повинен визнати це рішення. Точність досягається наявністю величезної кількості справ у судових звітах, в яких містяться рішення для безлічі конкретних ситуацій, відповідних яким-небудь конкретним галузям права. Нарешті, гнучкість досягається можливістю відхилити рішення або відмежуватися від нього відрізняється по суті, а також виділити помилкове рішення і обмежити його дію. Останнє положення особливо важливо.

Очевидне незручність системи прецедентів становить властива їй жорсткість, яка може призвести до ускладнень. А також зростаюча кількість опублікованих прецедентів, до яких повинен звертатися суд, щоб вирішити, якою правовою нормою слід керуватися, так як надлишок прецедентів може замінити зміст основних принципів.

Невірно було б сказати, що рішення суду обов'язкове для іншого суду. Єдиний частиною попереднього рішення, якої необхідно дотримуватися, є «ratio desidenti» (сутність рішення). Це ті правові принципи, які використовує суд при вирішенні справи. Р. Уолкер визначає «ratio desidenti» як «правове положення, яке застосовується до правових питань, що виникають у зв'язку із встановленим судом фактами, на яких ґрунтується рішення» [71, с. 159]. Він так само наголошує, що «не кожний правовий акт, сформульований суддею у

ході викладу думки по справі, становить «ratio», тому важливо вміти аналізувати рішення і виділити з нього «ratio desidenti» [61].

Не кожне правове положення в постанову суду має обов'язкову силу. Визнаються обов'язковими тільки ті правові положення, які базуються на встановлених фактах, що становлять основу рішення. Будь-яке інше правове положення є, зайвим і називається *obiter dictum* (щось, сказане попутно).

Є два види «*obiter dicta*». Перше - це праве положення, засноване на фактах, що у справі не встановлювалися, а якщо і встановлювалися, то не мали істотного значення. Другим видом «*obiter dicta*» є правове положення, яке, хоча й ґрунтується на встановлені по справі факти, не складає суті рішення. Найбільш характерним прикладом може служити правова позиція судді, не прийнята до уваги при винесенні рішення. Але було б помилковим вважати, що «*obiter dicta*» взагалі не має сили прецеденту. По суті кажучи, він є не обов'язковим, а лише переконуючим прецедентом - «*persuasive authority*».

Взагалі становище суду в ієрархії має величезне значення, так як саме від цього залежить сила прецеденту, який становить рішення цього суду. Будь суд зобов'язаний слідувати прецеденту вищого суду, а також пов'язаний своїми власними рішеннями та рішеннями судів загальної юрисдикції. Прецеденти нижчестоящих судів є переконуючими, виняток становить лише Палата лордів – вища судова інстанція. Згідно з його заявою 1966 року з питань практики, вона більше не вважає себе пов'язаною власними попередніми рішеннями і «допускає можливість відступу від них у випадку необхідності» [34]. Причому ця заява не зачіпає виконання прецедентів іншими судами.

Як вже зазначалося, авторитет прецеденту не втрачається з плином часу. Фактична сила прецеденту з роками навіть зростає, і суди не схильні відкидати давні прецеденти, якщо тільки вони не явно помилкові. Причина цього в прагненні забезпечити «визначеність» права, а також у тому, що відміна може призвести до порушення вже укладених фінансових угод, права власності і т. п. [62].

Прецедент може бути відкинтий або законом, або вищим за рангом судом. В останньому вважається, що відмінене попереднє рішення було винесено в результаті невірного розуміння права, а укладена в ньому правова норма, як б ніколи не існувала. У цьому полягає сутність так званої декларативної теорії: загальне право ніколи не змінюється, воно просто заново правильно викладається.

Прецедент може бути відкинтий прямо або побічно. Якщо при розгляді справи Верховний суд має право відкинути прецедент Апеляційного, то він заявляє, що даний прецедент відкидається і його «ratio desidenti» втрачає чинність з точки зору доктрини прецеденту. При непрямої скасуванні це прямо не вказується, але в подальшому, маючи перед собою два прецеденти, що суперечать один одному, судді слідують рішенням суду, що займає більш високе положення в ієрархії судів.

Крім того, існує ще один спосіб ухилитися від дотримання прецеденту. Апеляційний суд у 1944 році встановив правило, згідно з яким він не зв'язаний раніше прийнятим рішенням, якщо воно було прийнято «*per incuriam*» (по недбалості, без достатньої обережності). Тобто при розгляді справи суд не взяв до уваги якусь норму парламентського акту або прецедент, що має відношення до даного справи. Згодом це правило застосовувалося й іншими судами. Воно не поширюється на випадки, коли рішення просто не було достатньо аргументовано, містило помилкову позицію або ґрунтувалося на неправильній інтерпретації закону.

Формально вважається, що суд у своїх рішеннях завжди застосовує вже існуючу норму права, яка витягується їм з того чи іншого джерела. Судді не вважаються творцями права, а ораторами раніше існуючих правових норм. Насправді ж загальне право значною мірою є продукт справжнього судової правотворчості. Не перебільшуючи, можна сказати, що в справі створення права англійські суди відіграють роль, порівнянну з роллю парламенту.

Як вже зазначалося, реалізація доктрини обов'язковості прецедентів залежить від лежачої в його основі принципу, що суди утворюють ієрархію і,

таким чином, кожен з них займає певне положення по відношенню до будь-якого іншого суду. Необхідно розглянути цю ієрархію стосовно до доктрини прецеденту.

Європейський суд:

Рішення, що входять в юрисдикцію Європейського суду питань будуть обов'язкові для всіх англійських судів. Європейський суд не дотримується доктрини обов'язковості прецеденту і не вважає себе зв'язаним своїми попередніми рішеннями [Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс] Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейський суд з прав людини](https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейський_суд_з_прав_людини) ].

Палата лордів:

Палата лордів знаходиться на вершині ієрархії англійських судів. Її рішення обов'язкові для всіх інших судів, що розглядають цивільні чи кримінальні справи, незалежно від того, направляються чи апеляції на цих судів у Палату лордів. З 1966 року Палата лордів має право відкидати свої власні прецеденти, коли в цьому буде необхідність. Крім того, що Палата має можливість відмовитися від свого попереднього рішення, є ще три основних методи, за допомогою яких рішення Палати можуть бути відкинуті в якості прецеденту: 1) прецедент палати лордів, може бути, відкинутий парламентом актом; 2) прецедент може бути визнаний відрізняється за фактами; 3) рішення Палати лордів може бути відхилено, якщо воно було прийнято *per incuriam* [46].

Апеляційний суд:

Рішення апеляційного суду обов'язкові для всіх нижчих судів, які розглядають цивільні та кримінальні справи, включаючи апеляційні присутності відділень Високого суду. Апеляційний суд зв'язаний рішеннями Палати лордів і своїми власними рішеннями. Сформульовано три виняткові обставини, при наявності яких більш раннє рішення Апеляційного суду не буде вважатися обов'язковим:

1) Якщо виявляється два суперечать один одному рішення, суд може вибрати те, яким він хотів би наслідувати. У цьому випадку рішення, яким суд не став керуватися, вважається відкинутим;

2) Суд не повинен слідувати тому рішення, яке хоча і не було прямо відкинуто, але не може існувати в силу іншого, більш пізнього рішення Палати лордів;

3) Суд не зобов'язаний слідувати своєму рішення, якщо воно було прийнято «*per incuriam*» [65].

Високий суд:

Апеляційна присутність. У цивільно-правових питаннях апеляційної присутності Високого суду, судді зобов'язані дотримуватися рішень Палати лордів і Апеляційного суду. Крім того, вони зв'язані своїми попередніми рішеннями. Рішення по цивільних справах є обов'язковими для засідають одноособово суддів відділення високого суду, до якого належить дане апеляційна присутність, і, покладено, для суддів інших відділень. По кримінальних справах апеляційна присутність відділення королівської лави пов'язано своїми раніше прийнятими рішеннями [65].

Судді першої інстанції. Рішення судді Високого суду, що розглядають справи одноособово в якості суду першої інстанції, обов'язкові для нижчих судів, але не обов'язкові для інших суддів Високого суду.

Нижчі суди:

Суди магістратів, суди графств і інші нижчі суди пов'язані рішеннями всіх вищих за статусом судів, включаючи рішення Високого суду при розгляді ним справ у першій інстанції. Рішення одного з нижчих судів не є обов'язковими для іншого нижчого суду [66].

За оцінкою судової правотворчості існує досить суперечливі концепції. Дослідники виділяють тут два напрямки. В основі першого лежить творча теорія Остіна, безпосередньо визнає судове право. В основі другого - декларативна теорія Блекстона. Згідно з останньою складовою нерозривною частиною англійської правової системи є природне право. Воно і знаходить

вираз у прецедентному праві. Таким чином, виходить, що судді не створюють нове право, а лише декларують природно-правові норми. Дана теорія виправдовує багато в чому суперечливу доктрину прецеденту, дає суддям свободу дій при оперуванні з прецедентом, знімає з них відповідальність за його зміст («норма була просто неправильно викладена») [67].

Блекстон ділив право Англії на «Lex non scripta» - неписане, або загальне, і «Lex scripta» - писане, чи статутне право. «Lex non scripta» включає в себе не тільки загальновизнані звичаї, або так зване загальне право, але й окремі звичаї різних частин королівства, а також окремі закони, які за звичаєм дотримуються лише деякими судами і юрисдикціями.

Судам іноді доводиться розглядати різні звичаї. Р. Крос, наприклад, описує звичай рибалок в одній місцевості, що сушити снасті на приватній піщаній міліні. Це є порушенням чужого земельного володіння. Але дослідник зазначає, що суди зазвичай погоджуються надати звичаям законну силу, якщо вона відповідає деяким вимогам. Звичай повинен бути розумним, не суперечити закону і повинен існувати «з незапам'ятних часів» [2].

В даний час англійська доктрина прецеденту в стані майже безперервної зміни, але незмінними залишаються три риси:

- повага до окремо взятого рішення одного з вищих судів;
- визнання того, що рішення цього суду є котрі переконують для суден, що стоять вище його по ієрархії;
- окреме рішення розглядається завжди як обов'язковий прецедент для нижчестоящих судів.

А.К. Романов виділяє такі переваги прецеденту як: визначеність, здатність до розвитку, врахування конкретних обставин, практичність. В якості недоліку він виділяє: строгість, небезпеку непослідовності, громіздкість і складність, повільність і складність та ізолюваність – «ratio desidenti» [55, с. 167-177].

Поширений традиційний погляд, згідно з яким судді повинні лише застосовувати положення права, покликане підкреслити фундаментальну

характеристику правової системи Англії, як суверенну, що передає дійсне положення справ у сфері юрисдикційної діяльності, особливо в тих випадках, коли судді доводиться стикатися з тією або іншою ситуацією вперше. При цьому суд не може посилається на ту чи іншу ситуацію вперше. При цьому суд не може посилається ні на прецедент, ні на вказівку в законі по тій простій причині, що вони відсутні. Йдеться про справи, які не мають прецеденту в судовій практиці, або про прецеденти, що вперше розглядаються в судовій практиці. У таких випадках англійський суд не може відмовити у правосудді. Він зобов'язаний розглянути справу, за якою немає прецеденту, а закон мовчить. На практиці на суд практично покладається конституційний обов'язок правотворчості. Це дозволяє зробити висновок, що прецедент сьогодні відіграє важливу роль у формуванні права і правової системи Англії. У цьому сенсі він займає одне з найважливіших місць в системі джерел права поряд з законом.

### РОЗДІЛ 3

## ВІДМІННІ РИСИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЯК ПРЕДСТАВНИКА АНГЛО-САКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

### 3.1 Формування правової системи в США

Структура права США, хоча в цілому і схожа англійською, має досить велику кількість специфічних рис. Найістотніші відмінності виникають завдяки абсолютно іншому державному устрою США, внаслідок якого всередині американської правової системи було утворено федеральне право і право штатів, в той час як англійської праву цей момент зовсім не відомий [27].

Правова система США склалася під впливом англійського права, яке було поширене на території Північної Америки, що відбулося завдяки переселенцям з Англії. Однак загальне право Англії застосовувалося в колоніях з застереженням «в тій мірі, в якій його норми відповідають умовам колонії» (так званий принцип справи Кальвіна 1608 р.). Хоча американська правова система і сприйняла правові традиції і правову культуру Англії, але в США на перший план виступила ідея самостійного розвитку національного права. Після проголошення незалежності були прийняті федеральна Конституція 1787 р. і конституції штатів. У деяких штатах були прийняті кримінальні, кримінально-процесуальні і цивільно-процесуальні кодекси. Таким чином, в американському праві склалася дуалістична система, подібна до англійської правової системи. Однак американська правова система істотно відрізняється від англійської системи права. Це розходження пов'язане з федеративним устроєм США. Штати володіють значною самостійністю у питаннях законодавства і створення судових прецедентів. Крім того, що кожен штат має свою правову систему, в США існує федеральна система права.

В історії формування правової системи США можна виокремити три етапи.

Перший – етап колоніального права (1607 – 1776 рр.).

Другий етап, упродовж якого відбувається становлення правової системи США як самостійної, розпочався після здобуття незалежності і продовжувався до 1860 року.

З другої половини XIX століття і дотепер триває третій етап, на якому американська правова система набула сучасного вигляду.

На жаль, нині історія держави і права Сполучених Штатів ранньої доби в уявленні вітчизняних учених перебуває в такому стані, який за жодних обставин не відбиває реальної ситуації з розвитком державно-правових і цивільно-правових інститутів Британської Америки. Вони під впливом зовнішніх обставин, пов'язаних із намаганням побудувати демократичну і правову державу за американським чи європейським зразком, проголошують США винятковим явищем в історії цивілізації, зразком, який зобов'язані враховувати всі інші країни світу, оскільки лише за таких умов має розвиватися демократія. Не заперечуючи очевидного впливу американської демократії на розвиток сучасної цивілізації, треба зазначити, що інтерес до неї має бути суто практичним і визначатися прагненням врахувати тільки найкраще з історичного досвіду державного будівництва в Америці.

Бурхливий розвиток капіталістичного укладу в тюдорівській Англії стимулював активну колоніальну політику цієї держави з середини XVI ст. Насильницька експропріація земель англійських громад призвела до формування капіталістичних відносин у сільському господарстві, першими жертвами яких стали найбідніші орендарі земель, використання ресурсів громадських угідь для яких було не під силу. Підвищивши орендну плату, лендлорди швидко позбулися й лізгольдерів – короткострокових держателів землі. Розпочався наступ і на права копігольдерів, що становили основну масу залежно-го селянства. Вони здійснювали господарську діяльність на підставі рішень судів про набуття ними статусу орендарів і одержували від-повідні копії цих рішень. Копігольдери платили за оренду землі грошову ренту, розміри якої постійно збільшувалися, хоча з формально-юридичної точки зору їхні права захищалися королівськими судами. Насильницьке збезземелення

селян створило масу надмірного населення, яке було в змозі знайти собі засоби для існування лише в британських колоніях. Саме такі селяни-емігранти й були основною масою колоністів, які засвоювали Новий Світ.

Колоніальне освоєння Америки здійснювалося тривалий час і охопило період від заснування Віргинії як першої британської колонії (1607) до початку американської війни за незалежність (1775–1783). В історіографічній традиції, започаткованій у працях метрів американських консервативних течій кінця XIX – початку XX ст. (тевтонців та імперців), яка пізніше стала звичайною і для економічного та марксистського напрямів, існує загальноприйнята періодизація цього процесу, що має три етапи:

1) від виникнення 1607 р. Віргинії – першої колонії Англії – до переходу Нових Нідерландів під англійську юрисдикцію в 1664 р.;

2) упродовж останньої третини XVII ст. (під впливом Славетної революції);

3) з початку XVIII ст. до першої американської революції. Критерієм такої періодизації вважається еволюція колоніальної системи в умовах занепаду феодалізму та формування раннього капіталізму. [31, с. 72 ].

Таким чином на першому етапі відбувається становлення в американських колоніях Англії прецедентного права. Починаючи з 1607 року – дати створення першої колонії (Вірджинія) – постає питання про право, яким повинні керуватися мешканці колоній. Відповідь на нього було надано у справі Кальвіна, яку було розглянуто в Англії у 1608 році Англійський суд, вирішуючи цю справу, сформулював два важливі положення: перше – в усіх колоніях, що засновані шляхом окупації (тобто прямого захоплення), в повному обсязі діє англійське загальне право з урахуванням специфічних особливостей цієї колонії. Це застереження є дуже суттєвим, оскільки воно стало основою, на якій у майбутньому розвинулися характерні риси американського права, що відрізняють його від англійського; друге – якщо колонія була заснована не шляхом окупації, а шляхом добровільної уступки території, то раніше діюче право залишається чинним (це правило стосується,

наприклад, випадку зі штатом Луїзіана, який був переданий США Наполеоном у 1803 році) [72].

Отже, на першому етапі англійське право вважалося єдиним діючим правом. Звичай і традиції місцевого населення (індіанців) витіснялися, ігнорувалися як щось нецивілізоване і вороже. І все ж необхідно констатувати, що англійське право зазнало в колоніях певних змін. Це було обумовлено тим, що соціально-економічні умови і порядки в колоніях істотно відрізнялися від ситуації метрополії. У зв'язку з цим своєрідність американського варіанта англійського загального права стає помітною ще за колоніальних часів. А особливості американського права в колоніальний період можна визначити як:

1. Більш спрощений характер американського права порівняно з англійським. Це було обумовлено тим, що англійське право XVII століття, сформоване протягом багатьох століть, було дуже складним, багато в чому ірраціональним. Тому поселенці навіть коли б і мали бажання, все одно не були б здатними продублювати цю систему в повному обсязі. На підтвердження цього слід нагадати, що серед перших американських переселенців було небагато фахових юристів.

2. Більш спрощена і швидка судова процедура в колоніях. Як дотепно зауважують американські юристи, складні тонкощі англійської правової практики є настільки ж неприйнятними для американських судів, як предмети непишного вбрання вдови для квітучої дев'ятнадцятирічної дівчини. Саме судочинство здійснювалось особами, які здебільшого не були освіченими правниками. Так, наприклад, у період між 1692 та 1776 роками серед дев'яти верховних суддів Массачусетсу лише три мали спеціальну юридичну освіту. Слід взяти до уваги також ту обставину, що переселенці не мали достатньо грошей, щоб вести довгі та виснажливі судові процеси.

Простою виглядала і система американських судів. Колонії були неспроможними утримувати таку кількість королівських, місцевих, звичайних, спеціалізованих судів, які існували в Англії в XVII столітті.

3. Створення норм, обумовлених потребами життя нової країни. Наприклад, у колоніях з'явилися спеціальні норми, які регламентували стосунки переселенців з індіанцями. Так, заборонялися продаж, а також дарування будь-якому індіанцю зброї, пороху, куль, свинцю або будь-якої військової зброї чи оснащення. Природно, що в Англії необхідність у існуванні такої норми була відсутня.

4. Внесення змін до змісту деяких норм англійського права, виходячи зі специфіки життя американських колоній. Норми американського права від самого початку відрізняються стрімкою адаптацією до специфічних умов життя на американському континенті, так не схожому на Англію. Наприклад, у колоніях земельне право суттєво відрізнялось від англійського земельного права, що пояснюється зовсім іншою ситуацією з земельними ресурсами на території США (так, у більшості північних колоній був скасований королівський закон Англії про першородство, згідно з яким землі переходили у спадщину старшого сина).

5. Більша сприйнятливість до оновлення та розвитку: американське право постійно запозичувало різні правові норми і звичаї не тільки з правової системи Англії, але і Франції, Іспанії, Німеччини, Голландії й інших європейських держав.

6. Включення до американського права норм, оформлених під впливом релігійних поглядів поселенців. Так, пуританізм у штаті Массачусетс, квакерство у штаті Пенсильванія суттєво вплинули на право відповідних штатів. Для того щоб у цьому переконатися, достатньо ознайомитися, наприклад, зі змістом пуританського кодексу Массачусетської колонії „Корпус свобод” 1641 року.

7. Поява значних розбіжностей у правовому регулюванні в кожному зі штатів, обумовлених різноплановим впливом багатьох факторів. Наприклад, північні штати мали свій власний набір економічних проблем, південні штати більше уваги надавали землекористуванню, а штати, розташовані на узбережжі, – питанням зовнішньої торгівлі і морському страхуванню.

Другий етап розпочинається з американської революції, котра висунула на перший план ідею самостійного національного американського права, що пориває зі своїм «англійським минулим». Прийняття федеральної Конституції 1787 року і конституцій штатів, що ввійшли до складу США, було першим важливим кроком на цьому шляху. Далі американці планували повну відмову від англійського права. Наприклад, були заборонені посилання на рішення англійських судів, винесені після прийняття Декларації незалежності. Однак переходу американського права в романо-германську сім'ю не відбулося. Лише деякі штати, що були раніше французькими й іспанськими колоніями (Луїзіана, Каліфорнія), прийняли кодекси романського типу.

Важливим етапом конституційного закріплення прав і свобод стала прийнята на II континентальному конгресі 4 липня 1776 р. Декларація незалежності (I континентальний конгрес 5 вересня 1774 р. створив загальний представницький орган для всіх колоній). Автором проекту Декларації був 33-річний Томас Джефферсон - родоначальник демократичної ідейно-політичної традиції у США. Створюючи порівняно невеликий за обсягом документ, Т. Джефферсон спирався як на теорії американських і європейських просвітителів, так і на революційний досвід англійських колоній. Не всі свої демократичні перетворення йому поталанило втілити. Відомо, наприклад, що статтю, яка засуджувала рабство, було видалено з проекту на категоричну вимогу Південної Кароліни і Джорджії. Проте створена ним політична теорія Декларації мала яскраво виражений демократичний і революційний характер.

17 вересня 1787 р. Конвент схвалив проект Конституції, а після ратифікації 3/4 штатів 4 березня 1789 р. вона набула законної сили.

Конституція США 1787 р. складалася з 7 частин (розділів), юридично закріплювала такі основні принципи, як федералізм, поділ влади, стримування і противаги різних гілок влади, незалежність суду і суддів, пріоритет федерального законодавства над законодавством штатів («дуалізм права»), та проголошувала США республікою [32].

Відсутність широкого переліку прав і свобод викликала різку критику Конституції з боку антифедералістів і демократично налаштованих законодавців у штатах. Під тиском громадськості но-вообраному конгресові у 1789 р. було запропоновано проекти по-правок, які містять положення про політичні та особисті права громадян. Прийняті 10 поправок, що дістали назву Федерального білля про права, було ратифіковано до 15 грудня 1791 р.

Історично попередником американського Білля про права був британський Білль про права 1689 р., який обмежив владу монарха і проголосив низку прав і свобод його підданих. Громадяни молоді буржуазної республіки не забули сваволі, яку чинила британська корона стосовно своїх політичних і релігійних противників. Тому вороже ставлення до влади країни-метрополії набуло форми недо-віри не до влади взагалі, а до сильної, централізованої влади, яку уособлював федеральний уряд за Конституцією 1787 р.

Отже, Білль про права 1791 р. закріпив такі положення:

- конгресу США заборонялося видавати закони, спрямовані на обмеження свободи слова, преси, зборів, петицій, релігії;
- громадянам США дозволялося зберігати і носити зброю, оскільки для безпеки вільної держави потрібне добре організоване ополчення;
- встановлювалася недоторканність житла;
- заборонялося проводити довільні й необґрунтовані обшуки чи арешти, визнавалася таємниця листування;
- встановлювалося, що ніхто не може бути притягнутий до відповідальності, позбавлений свободи, власності, життя інакше як за вироком суду;
- проголошувалася презумпція невинуватості: тягар доказу-вання вини покладался в усіх випадках на обвинувачів;
- обвинувачуваному надавалося право вимагати, щоб його поставили до відома про характер і привід обвинувачення, забезпечили очну ставку зі свідками, дозволили користуватися послугами адвоката;

- заборонялося переглядати факт, який був на розгляді присяжних, з ціною позову, що не перевищувала 20 доларів, інакше як за положенням загального права;
- заборонялося вимагати надмірних застав, стягувати надмірні штрафи, накладати жорстокі й незвичні покарання.

Приймаються нормативні акти, що закріплюють наслідки війни: скасування рабства, надання чорношкірим права голосу (13, 14, 15 поправки до Конституції). Велике значення мають акти, присвячені порядку ведення бізнесу: у цей період приймаються сотні нових законів з питань оплати та тривалості робочого дня, праці жінок і дітей, діяльності профспілок, корпорацій, майна компаній, сертифікації, відшкодування шкоди, банківської справи, інших сфер економічного права. У 1890 році приймається Акт Шермана, який створює нову галузь права – антимонопольне законодавство. У 70-ті роки XIX століття вперше кодифіковано федеральне кримінальне законодавство, яке знов було систематизоване у 1909 році, і зрештою реформоване у 1948 році.

З кінця XIX століття в США робляться спроби наблизити і навіть уніфікувати законодавство штатів: з цією метою в 1892 році була створена Національна конференція уповноважених з уніфікації права штатів.

Розширення правового регулювання відбулося завдяки актам, що були прийняті у 30-і роки XX століття внаслідок реалізації Нового курсу Президента США Ф. Рузвельта [42]. Президент негайно вніс до Конгресу і дістав схвалення 70 законодавчих актів, направлених на порятунок грошово-кредитної і банківської системи, оздоровлення промисловості, сільського господарства і торгівлі. Всі ці заходи отримали назву «Нового курсу», суть якої полягала в проведенні державно-монополістичного регулювання економіки. За наполяганням Ф.Д. Рузвельта було прийнято Закон про відновлення національної промисловості, про зменшення безробіття, «кодекси чесної конкуренції» регулювали заробітну плату й умови праці. Праця

підлітків була заборонена, а профспілки здобули право вести переговори з підприємцями й укладати колективні трудові угоди.

Було б помилкою вважати, що Ф.Д. Рузвельту вдалося реалізувати усі плани. Насправді чимало задумів 1933 р. виявилися нездійсненими або потребували вдосконалення. Верховний суд, чийм головним завданням було тлумачення конституції, традиційно був дуже консервативним органом і чимало з указів президента визнав антиконституційними.

У відповідь у 1937 р. Ф.Д. Рузвельт висунув вимогу про реформування Верховного суду, пропонуючи відправляти суддів у відставку після досягнення ними 70-річного віку. І хоча президент зазнав тут невдачі, але суд, усвідомлюючи силу громадської думки, яка беззастережно була на боці Ф.Д. Рузвельта, став значно менше присікуватися до указів.

Після Другої світової війни роль і масштаби законодавчої правотворчості істотно зросли. Нормативні акти Конгресу США і законодавчих органів штатів охоплюють дуже широке коло політичних і соціально-економічних питань. Систематизація і кодифікація законодавства здійснюються як у штатах, так і на федеральному рівні.

### 3.2 Сучасні правові системи США

Приступаючи до висвітлення основних рис правової системи США, доцільно навести твердження проф. Н.М. Оніщенко, що у визначенні зарубіжними вченими елементів правової системи існують певні особливості. Правознавці різних країн займають різні позиції при визначенні елементного складу правової системи та її співвідношення з поняттям права. Так, англійський правознавець К. Ньютон вважає, що правова система охоплює судову систему, загальні принципи діяльності судів, процедуру роботи судів, арбітраж, адміністративні трибунали, уповноважених парламенту, присяжних засідателів, професійну підготовку юристів, діяльність адвокатів, юридичних

осіб, що представляють королівську владу, генерального прокурора і генерального соліситора, комісію з різних можливостей [44, с. 19].

Американський правознавець Е. Аллен Фарнсворг, виділяє основні структурні елементи правової системи (юридична підготовка і професія, законодавча система, статутне право) і другорядні джерела (процесуальне право, приватне і публічне право. Теоретики загального права, в більшості своїй, з практичних міркувань не вважають правову ідеологію елементом правової системи, натомість виділяють такі блоки у цій системі, як: правотворчий процес (тлумачення правових норм), правозастосовні органи, формування юридичних кадрів. Американський правознавець Д.Ж. Кафлін запропонував ширше трактування правової системи. Він фактично ототожнює право і правову систему, вводячи до її складу такі елементи, як юридична професія, судова система, судове процесуальне право, контракти, завдання шкоди особам і власності, недбайливість, право спадкування, утримання недієздатних осіб, документація в сфері торговельного обігу, праця і управління, корпорації, товариства, шлюб, розлучення, право нерухомості, право купівлі-продажу, патенти, авторське право і торговельні марки, захист покупця, система права, Верховний суд США [51, с. 469].

Британська енциклопедія включає до правової системи США такі елементи: загальне право, законодавство, конституцію і федеральну систему, Верховний суд, адміністративне право, спадкове право, оподаткування, кримінальне право, громадянські права і свободи, правовий статус жінок, банківське право, юридичну освіту, юридичні професії, юридичну допомогу.

Тим не менше, фундаментальними рисами і особливостями англо-американської сім'ї правових систем, які стали характерними для всіх країн, що до неї належать, в тому числі для правової системи Америки, та надають їй як правовій сім'ї специфічний характер, дозволяють згрупувати ці правові системи в одну сім'ю, на думку проф. М. Марченка, є те, що загальне право за своєю природою і змістом є «правом суддів». Це означає, що в основу загального права початково були покладені і залишаються досі рішення

королівських судів – в Англії, рішення Верховного суду з питань конституційності або неконституційності звичайних законів – в США, вердикти вищих судових інстанцій з аналогічних питань – в Канаді, Австралії і інших англомовних країнах. Судовий характер загального права визнається фактично всіма дослідниками-компаративістами, а також самими суддями – практичними працівниками, які мають справу з різними інститутами загального права. На думку колишнього голови Верховного суду США Е. Уорнера, “ні в кого не буде підстав залишатися чесним, стверджуючи, що суд не створює право”. Правотворча діяльність суду – це не основна його ціль і функція. Суд створює право в ході своєї основної судової діяльності. Він не підміняє Конгрес і не має ніяких намірів узурпувати владу Конгресу. Але «ми (судді) створюємо право, і інакше бути не може» [37, с. 118–130].

На думку науковців Н.І. Матузова та А.В. Малько - загальне право, у порівнянні з іншими правовими сім'ями має яскраво виражений „казуальний” характер (caselaw), оскільки норма загального права є моделлю конкретного рішення, а не результатом законодавчого абстрагування від окремих випадків [68, с. 172]. Це система домінування прецедентного права і повної або майже повної відсутності кодифікованого права, точніше кодифікованого законодавства. Дана особливість загального права історично обумовлена перевагою в ньому протягом довгого часу права суддів порівняно із статутним (парламентським) правом. Встановлення жорсткого принципу прецеденту в діяльності судової системи Великобританії і інших країн, домінування в них прецедентного права над іншими складовими частинами загального права зовсім не сприяло, а навпаки об'єктивно стримувало процес його уніфікації і кодифікації. Особливі умови розвитку загального права в США, активна діяльність законодавчих органів на рівні федерації і окремих штатів, що призвела до створення великої кількості нормативно-правових актів, не пов'язаність, на відміну від Англії, судових і інших державних органів глибокими традиціями загального права, які зазвичай заважають його кодифікації, - все це і багато іншого обумовило те, що законодавство тут

набуло більш кодифікований, а не просто консолідований характер. Починаючи з кінця 18 століття і до другої половини 20 ст. у США на рівні окремих штатів були розроблені і прийняті галузеві кодекси. Особлива активність у сфері кодифікації протягом 19 ст. спостерігалась у штаті Нью-Йорк, де були підготовлені і частково прийняті проекти цивільного, кримінального, цивільно-процесуального і кримінально-процесуального права.

Крім того, особливістю загального права є перебільшення ролі і значення процесуального права у порівнянні з матеріальним. Ця особливість з'явилася вже на найдавніших стадіях його становлення і розвитку і значною мірою зберегло своє значення до нині. Одною з причин її появи і збереження є перманентне домінування в системі загального права „права суддів”. Відносно слабкий розвиток законодавства – статутного права в Англії, а пізніше і в інших країнах загального права давало можливість, а інколи і змушувало суди формувати в процесі своєї повсякденної діяльності не тільки норми матеріального, але і процесуального права, приділяти увагу не стільки самому судовому рішення, скільки порядку, процедурі прийняття цього рішення [37, с. 126].

Незалежності судової влади по відношенню до інших гілок державної влади, її реальна, гарантована самостійність як у питаннях організації свого внутрішнього життя, такі у судочинстві, у вирішенні справ, які відносяться до її компетенції.

Як наголошують М.І. Абдулаєв та С.О. Комаров, англо-американська правова система відноситься до західної традиції праворозуміння. І англійській, і американській системам права характерна загальна концепція «правління права» (theruleoflaw), яка складалася протягом декількох століть, проте реалізація принципів правління права стала можливою лише в сучасних умовах розвитку демократії [33, с. 153].

З моменту проголошення американського суверенітету розвиток англійського і американського права йшов своїм неповторним шляхом,

незалежно. Право США не може бути англійським правом. Воно відділене від англійського права усім тим, що відділяє спосіб життя і цивілізації Англії.

Так, однією з важливих відмінностей американської правової системи від англійської, є співіснування двох джерел права - законодавчих актів, що приймаються Конгресом США і легіслатурами штатів, і норм загального права. Протягом всієї історії Сполучених Штатів не раз співвідношення цих двох форм права піддавалося змінам [51, с. 598-599]. Як уже зазначалося раніше, починаючи з 1820-х років переважна більшість штатів розпочала кодифікацію норм загального права, залишаючи, однак, за судами широкі повноваження їх тлумачення, при чому деякі правові інститути так і не стали предметом законодавчого регулювання. Основна тенденція в подальшому розвитку американського права - зростання ролі законодавства за збереження принципової значимості рішень Верховного суду США. Дуже своєрідним був розвиток права в Луїзіані. Там зберігається вплив законодавчих норм за французьким зразком, зокрема Цивільний кодекс, складений в 1825 році за моделлю Кодексу Наполеона. Однак, в цілому, зміни, котрі вносились в законодавчі акти Луїзіани, особливо у сфері торгового права і цивільного процесу, відбувались у напрямку їх американізації. Багато норм загального права були не сприйнятими в умовах Америки. Частина норм англійського права не діяла в США через те, що вони створені судами (раз і назавжди було встановлено, що закони, прийняті парламентом, будуть застосовуватись поза Англією тільки за спеціальним рішенням парламенту). В Америці було запроваджене англійське право, яке діяло в Англії в ту епоху, коли Англія панувала над Америкою, тобто до 1776 року. Питання про застосування в Америці більш пізніх норм ніколи навіть не поставало. Зміни, що відбувались в англійському праві після 1776 року, не обов'язково знаходили відображення в праві США.

На сьогодні, правова система США є чи не найвпливовішою у сучасному світі, а тому її дослідження та вивчення в її особливостях дають змогу в удосконаленні договірної практики нашої країни з країнами світового

суспільства взагалі і зі Сполученими Штатами Америки, зокрема. США є тією державою, законодавство та державну систему якої активно копіюють різні країни світу з метою вдосконалення своєї правової системи. Аналіз системи органів і законодавства є необхідним для осмислення та прогнозування тенденцій розвитку світових правових систем в цілому.

Саме тому сучасну правову систему США можна охарактеризувати враховуючи наступні особливості:

1. Існування та розвиток американського права на двох рівнях (штатів і федерації). Ця особливість пов'язана з федеральною структурою США. Штати, що входять до складу США, наділені досить широкою автономною компетенцією, в межах якої вони створюють своє законодавство і свою систему прецедентного права. У зв'язку з цим можна стверджувати, що в США існує 51 система права – 50 у штатах і одна федеральна. Суди кожного штату здійснюють свою юрисдикцію незалежно один від одного. Тому існують випадки, коли суди різних штатів приймають в аналогічних справах несхожі, а іноді прямо протилежні рішення. Розбіжності у право країни вносить також законодавство штатів, яке в багатьох аспектах є різним. Так, в одних штатах встановлено режим спільності майна чоловіка і жінки, в інших – роздільності; закріплено різні підстави розлучення, заходи кримінального покарання за ті самі діяння тощо. Усе це робить правову систему США більш складною і запутаною, ніж англійська. Але розбіжності не слід і перебільшувати: аналіз американської практики свідчить, що в 95–98 відсотках випадків рішення судів різних штатів збігаються [73, с. 175].

2. Провідне становище федеральної Конституції. Закон звичайно розглядається в країнах загального права як акт, здатний тільки вносити в право деякі доповнення й уточнення. Однак Конституцію США не можна розглядати під таким кутом зору. Вона є Основним законом, що визначає засади, на яких ґрунтується суспільство. Конституція – вираження суспільного договору, що поєднує громадян і легітимус владу. Конституція США, що панує над корпусом загального права, – закон романського типу,

який встановлює норми загального характеру про організацію і діяльність державної адміністрації.

Конституція США користується найвищим авторитетом. Жодна людина, жодна гілка влади не мають права ігнорувати Конституцію. Суди ж є провідниками Конституції. Вони мають право перевіряти неконституційні дії з метою визнання їх недійсними і такими, що не мають чинності.

3. Велика питома вага і більше значення законодавства у правовій системі США порівняно зі статутним правом в Англії. Це пов'язано насамперед з наявністю писаної Конституції США та конституцій штатів. Штатам надано досить широку законодавчу компетенцію і вони активно користуються нею. Звідси – значний за обсягом масив законодавства на рівні американських штатів.

Протягом усієї історії існування американської держави Конгрес США і законодавчі органи штатів відігравали активну роль у створенні правових норм, що регулюють різні аспекти життя суспільства. Це значно доповнювало звід норм, створених судовими прецедентами.

Поширенню законодавства сприяла також та обставина, що американські законодавці, отримавши у спадщину англійське загальне право, вільно змінювали його, приймаючи законодавчі акти «на зло» англійцям. У США навіть був поширений такий тост: «Вип'ємо за загальне право Англії: хай наші законодавчі акти скоріше знищать цього пригноблювача Америки».

США як незалежна держава ніколи не знали такого періоду в розвитку свого права, коли останнє було засноване виключно на судових прецедентах. В основі правової системи США з моменту її самостійного існування та протягом наступного розвитку завжди лежали закони. Період з 1900 до 30-х років взагалі дістав назву «Епоха законодавчих актів».

На сьогодні звичайний американський штат має таку ж кількість законодавчих актів, скільки їх налічує право середньостатистичної країни Європи. Якщо помножити загальну кількість законодавчих актів штату на 50,

стане зрозумілим, яким великим за обсягом є законодавче право у Сполучених Штатах.

Деякі законодавчі акти замінювали собою загальне право, але більшість з них заснували цілком нові галузі права. Наприклад, на федеральному рівні існують законодавство про податки, соціальне забезпечення, охорону довкілля, банківську справу. На рівні штатів діють законодавчі акти, що регулюють бізнес, права споживача, сімейні відносини. Але загальне право не припинило свого існування. Багато аспектів приватного права – контракти, цивільне право та право власності – регулюються переважно загальним правом, з деякими змінами у законодавчих актах. Однак у цілому законодавчі акти домінують.

4. Наявність у статутному праві США значної кількості кодексів, що не характерно для англійського права. Систематизація і кодифікація законодавства проводяться як у штатах, так і на федеральному рівні. У декількох штатах діють цивільні кодекси, у 25 – цивільно-процесуальні, в усіх штатах – кримінальні, у деяких – кримінально-процесуальні. Але за винятком штатів французького походження, в усіх інших кодекси аж ніяк не нагадують європейські. У кодексах американці бачать результат консолідації, а не основу для вироблення і розвитку нового права, як у країнах романо-германської правової сім'ї. Передбачається, що законодавець відтворює в кодексі колишні норми, створені практикою.

Особливою формою кодифікації в США стало створення так званих єдиних (уніфікованих) законів і кодексів, мета яких – установити на рівні штатів можливу єдність у тих сферах загального права, де це особливо необхідно. Підготовку проектів таких законів і кодексів здійснює Загальнонаціональна комісія представників усіх штатів разом з американським Інститутом права й Американською асоціацією адвокатів. Для того щоб проект став законом, він повинен бути прийнятий як закон штатами. Серед такого роду кодексів першим і найбільш відомим є Уніфікований торговий кодекс (Uniform Commercial Code), що був офіційно схвалений у

1962 році. УТК не охоплює все торговельне право; але те, що ввійшло до нього, регламентовано досить детально, особливо норми про продаж товарів, про обігові документи, забезпечення угод. Неважко зрозуміти, чому американці в першу чергу звернулися до уніфікованої кодифікації торговельного права. Інтереси бізнесу, ділового світу країни визначили як основний напрямок уніфікації приватного права, так і зміст кодексу. Кодекс з деякими змінами в даний час прийнятий у всіх штатах, крім Луїзіани [73, с. 186].

5. Суворе дотримання принципу поділу влади. Цей принцип зумовлює те, що жодна з гілок влади – законодавча, виконавча і судова – не виходить за межі своєї компетенції, визначеної Конституцією. Принцип поділу влади – провідний принцип Конституції США. Як писав Дж. Медісон, необхідний поділ влади між кількома департаментами, закріплений у Конституції, буде гарантією того, що її складові частини внаслідок взаємодії контролюватимуть одна одну. Завдяки принципу поділу влади у США не діє англійський принцип верховенства парламенту. Навпаки, у США діє концепція «перелічених» повноважень Конгресу.

6. Судовий контроль за конституційністю законів. Слід зауважити, що текст Конституції не містить положення про те, що судова гілка має право контролювати законодавчу і виконавчу влади. У 1803 році під час розгляду справи Марбері проти Медісона (Marbury v Madison) було встановлено, що право судового нагляду (право Верховного Суду США перевіряти конституційність законів та дій інших двох гілок влади) притаманне Конституції. У цій справі Верховний Суд в особі головного судді Джона Маршалла постановив: Конституція є верховним законом, і його потрібно дотримуватись. Якщо в певній справі можна керуватись і законодавством, і Конституцією, то суд, зважаючи на верховенство Конституції, повинен застосовувати конституційні положення і не брати до уваги положення даного закону, що суперечить Конституції. Суд у справі Марбері мав на увазі

федеральний закон, але його обґрунтування було потім застосовано до законів штатів у 1810 році у справі Флетчер проти Пека (Fletcher v Peck).

У наш час судовий нагляд використовується досить активно. Якщо за 75 років (1789–1864) Суд визнав незаконними лише два закони Конгресу, за 164 роки (1789–1953) відбулися 76 анулювань, то з 1953 по 1991 рік (38 років) уже 66 актів Конгресу було визнано неконституційними.

7. Більш вільна дія правила прецеденту (доктрини *stare decisis*). Вищі судові інстанції штатів і Верховний Суд США ніколи не були пов'язані своїми власними прецедентами. Звідси – їхня велика свобода у процесі пристосування права до мінливості життя залежно від конкретних обставин. Так, Верховний Суд США в справі Герц проти Вудман (Hertz v Woodman) у 1910 році зазначав, що правило *stare decisis*, хоч і спрямоване на встановлення одноманітності рішень і досягнення сталості, все ж не є твердим. Дотримуватись попередніх рішень або відхилятися від них – питання, що залишене на вільний розсуд суду.

8. Досить часте використання в юридичній літературі США понять „приватне право” й „публічне право”. Зокрема, в американському праві поняття „приватне право” охоплює шість інститутів: контракти, зобов'язання з правопорушень, власність, сімейне право, право торговельного обігу та підприємства бізнесу. У свою чергу публічне право об'єднує конституційне, адміністративне, трудове, кримінальне право та право регулювання торговельних відносин.

9. Своєрідність юридичної термінології. Наприклад, суто американськими є терміни *due process of law*, *substantive due process*, *void for vagueness*, *class action*, *substantive unconscionability*, *procedural unconscionability*, *hybrid unconscionability* тощо [57].

10. Особливості американської системи юридичної освіти, підготовки юристів, структури юридичної професії і ліцензування юристів, які також визначають своєрідність американського права.

11. Перебільшена надія на суд присяжних як інструмент виявлення фактів у судовому розгляді й так звана сутяжницька параноя, тобто перебільшення ролі судових позовів в американській правовій культурі.

## ВИСНОВКИ

Отже, у своєму становленні англо-саксонська правова сім'я пройшла чотири головних етапи:

- до 1066 р. (нормандського завоювання Англії) - відсутність спільного для всіх права;

- 1066 - 1485 рр. (від нормандського завоювання Англії до встановлення влади династії Тюдорів) - централізація країни, створення в протидію місцевим звичаям загального права для всієї країни, яке відправляли королівські суди;

- 1485 - 1832 рр. - період розквіту загального права і його занепаду; норми загального права стали відставати від реальної дійсності;

- 1832 р. - наші дні - судова реформа 1832 р. в Англії, в результаті якої судді отримали можливість на власний розсуд вирішувати юридичні справи, спираючись на загальне право, так і на власне переконання справедливості.

На сучасному етапі розвитку в англо-саксонській правовій системі зросло значення закону серед інших джерел права. Законодавство поступово стало набувати великого значення у правовому регулюванні суспільних відносин. Підвищення ролі законодавчої діяльності пов'язано з тими інтеграційними процесами, які йдуть в Об'єднаній Європі. При цьому враховується досвід інших держав, у тому числі національно-правових систем, що належать до романо-германської сім'ї права. Отже, спостерігається процес поступового зближення правових систем Англії та інших країн континентальної Європи.

Серед джерел англійського права головне значення належить судовому прецеденту. Другим за значенням джерелом права є закон. Однак в силу історичних особливостей структури англійського права значення закону в ній не йде ні в яке порівняння з роллю законодавства та кодексів у країнах

континентального права. Звичай, доктрина і розум також стоять в ряду джерел права, хоча їх значення не так велике.

В англо-саксонському праві існують два види норм: законодавчі і прецедентні. Законодавчі являють собою (як і в романо-германській системі) правила поведінки загального характеру. Прецедентні - певна частина судового рішення по конкретній справі, а судовий прецедент - конкретне рішення суду по конкретній справі, яка служить взірцем для всіх наступних аналогічних справ, тобто судді не тільки застосовують право, але і самі творять норми, обов'язкові для наступних суддів, тобто прецеденти.

При створенні судового прецеденту суддя не створює нову правову норму, він узагальнює те, що впливає із загальних засад права, закладених у людській природі. Насправді суддя має право не застосовувати судовий прецедент через якісь особливості розгляду справи, також він може вивести нове правило або на свій розсуд обрати прецедент з їхньої величезної кількості і по своєму його пояснити. Отже, суддя має досить широкі повноваження.

Особливістю англійського права є те, що його система не визнає поділу на приватне і публічне право. Також не визнається виділення з норм цивільного права, як це прийнято у Франції, Німеччині та багатьох інших країнах. Пояснюється це принципом верховенства права.

Принцип верховенства права – це фундаментальний конституційний принцип. Згідно з його вимогами всі рівні перед правом, оскільки закон не є єдиним (або переважним) джерелом правових норм. Держава виступає на правовому полі як один із суб'єктів права поряд з приватними особами. Таким чином, і державі, яке повинно переслідувати публічний інтерес і окремим людям, які повинні мати можливість піти приватні інтереси, доводиться доводити в суді свою правоту всякий раз, коли вони звертаються за правосуддям. Згідно з принципом верховенства права, англійський суд не виступає на стороні держави.

Інша особливість англійської правової системи полягає в тому, що прецеденти продовжують залишатися для неї основним джерелом права. Тому

є підстави відносити правову систему Англії до прецедентного типу права. Система прецедентів пов'язана з тим, що суддя зобов'язаний застосовувати правила, сформульовані в рішенні суду, прийнятому раніше. Якщо факти, виявлені судом по справі, яку він розглядає, досить схожі, а також, якщо попередні рішення прийнято вищестоящим судом або (в виняток) судом рівної юрисдикції, суд зобов'язаний слідувати попереднім судовим рішенням. Останнім часом спостерігається зближення прецедентного і статутного права за їх функціональним значенням.

У правовій системі Англії відсутній підрозділ права на публічне і приватне. Замість цього використовується розподіл на право справедливості і загальне право. Такий поділ права в Англії розглядається як фундаментальна характеристика англійської правової системи. Спочатку діяла система загального права, норми якого практично не піддавалися зміні і нерідко відрізнялися суворою відповідальністю. Право справедливості було покликане доповнити загальне право системою більш гнучких норм, заснованих на таких принципах, як «суд по совісті, а не за традицією і звичаєм» та рівність сторін.

Особливості багатовікового розвитку права Англії як прецедентного права визначили внутрішню суперечливість його системи, яка в цілому погано піддається систематизації. Так як жодна галузь англійського права не кодифікована повністю, вважається, що право Англії уникнуло кодифікації.

Основними рисами англосаксонської правової сім'ї є:

- common law - засноване на прецедентному праві, яке існує поряд з так званим статутним правом (statute law), що базуються на актах парламенту;
- слабкий розвиток кодифікації;
- архаїчність форм закріплення права. Наприклад, вважаються чинними всі законодавчі акти, починаючи з Великої хартії вольностей 1215 р.;
- слабкий вплив римського права, що спричиняє відсутність чіткого розподілу права на публічне і приватне, повна свобода заповіту, а також громіздкість і запутаність юридичних формулювань.

Правова система США склалася під впливом англійського права, яке було поширене на території Північної Америки обґрунтувалися там переселеннями з Англії. Однак загальне право Англії застосовувалося в колоніях з застереженням «в тій мірі, в якій його норми відповідають умовам колонії» (так званий принцип справи Кальвіна 1608 р.). Хоча американська правова система і сприйняла правові традиції і правову культуру Англії, але в США на перший план висунулася ідея самостійного розвитку національного права. Після проголошення незалежності були прийняті федеральна Конституція 1787 р. і конституції штатів. У деяких штатах були прийняті кримінальні, кримінально-процесуальні і цивільно-процесуальні кодекси.

Як і в Англії, значення звичаєвого права у США велике у сфері функціонування державної влади. Конституція США не завжди охоплює багато суттєві сторони державного життя. Цю прогалину заповнює не тільки з допомогою поточного законодавства, а й шляхом визнання сформованих звичаїв, усталених традицій.

На сьогодні правова система США є одним із найяскравіших представників англосаксонської системи права. Правова система взяла свої витoki в англійському праві, але в силу специфічного та самобутнього розвитку соціальні відносини в США, суспільство зробило свої корективи в те, що ми знаємо про США сьогодні. А тому можна стверджувати, що система США пройшла свій особистий унікальний цикл розвитку. Правова система США ґрунтується на принципі розподілу влади, а його дотримання є однією з основних функцій триєдиної системи державної влади.

І як висновок, можна зазначити, що такий представник англосаксонської правової сім'ї - правова система США залишається і буде залишатися актуальною для дослідження, оскільки застосування досвіду Північноамериканської колиски демократії може мати значний вплив на національні правові системи взагалі та на українську правову систему зокрема.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдулаев М.И. Теория государства и права: Учебник для высших учебных заведений. М.: Финансовый контроль, 2004. 410 с.
2. А.М. Михайлов. Универсальные пути правогенеза: немецкая историческая школа права и семья общего права [Электронный ресурс]: Режим доступа: [http://www.ruzh.org/rhj/2009/2009\\_4/DIVU/2045](http://www.ruzh.org/rhj/2009/2009_4/DIVU/2045)
3. Англія у Х-ХІІ ст.: загальна характеристика [Електронний ресурс]: Освіта.ua. Режим доступу: [http://ru.osvita.ua/vnz/reports/world\\_history/32271/](http://ru.osvita.ua/vnz/reports/world_history/32271/)
4. Англо-американська правова сім'я [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Батлер У.Э. Взаимодействие международного и национального права // Советское государство и право. 1987. №5. с.112
6. Бек В.А. Рецепция римского права в Западной Европе: Автореф. дис.... кандидата юр. Наук / Львовский государственный университет им. Ив. Франко. Львов, 1950. 540 с.
7. Богдановская И.Ю. Закон в английском праве [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/2003078>
8. Богдановская И.Ю. Закон в английском праве. / И.Ю. Богдановская; М.: Наука, 1987. 141 с.
9. Богдановская И.Ю. Прецедентное право / РАН. Ин-т государства и права. М.: Наука, 1993. 237 стр.
10. Богдановская И.Ю. «Общее право»: Конец «триумфа традиций» // Юридический мир. 2003. № 6. С. 17–22.
11. Большая советская энциклопедия /Под ред. А.М. Прохорова. М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1975.
12. Борисов Г. А. Теория государства и права : учебник / Г. А. Борисов. Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. 300 с.

13. Брежнев В.Э. Судебный прецедент: право на существование / Законность и правопорядок в современном обществе, 2011. № 5.
14. Бруслик О.Ю. Конституційно-правовий статус парламенту Великобританії [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Bruslik/d\\_Bruslik](http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Bruslik/d_Bruslik)
15. Високий суд Англії та Уельсу [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
16. Власова Т.В. Прецедентное право Англии. Архангельск: Поморский ун-т, 2004. 86 с.
17. Всеволод Речицький. Неформальний конституціоналізм, ефект США [Електронний ресурс]: Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1570181149>
18. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. В.А. Томсинова. М.: Издательство «Зерцало», 2003. 816 с.
19. Гелей С.Д. Політико-правові системи світу: навч. посіб. / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. К.: Знання, 2006. 668 с.
20. Грин Д.П. Происхождение американского конституционализма / Д.П. Грин // Американский ежегодник, 1991. М.: Наука, 1992. с. 9–23.
21. Давид Р., Жоффре-Спинози К. / Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В. А. Туманова. М.: Междунар. отношения, 1996. 400 с.
22. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. М.: Междунар. отношения, 2009. 456 с.
23. Дженкс Э. Английское право [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/151600>
24. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для вузов / Д.В. Дождев; под ред. В.С. Нерсесянца. М.: Издательство НОРМА, 2002. 704 с.
25. Евгений Тонков. Толкование закона в Англии [Електронний ресурс]: Google Книги. Режим доступу:

<https://books.google.com.ua/books?id=b17mCgAAQBAJ&pg=PT337&lpg=PT337&dq=Богдановская+И.Ю.>

26. Эволюция британской конституции / П. Бромхед; Перевод с английского. М.: Юридическая литература, 1978. 336 с.
27. Электронное учебное пособие «Теория государства и права». Бошно С.В. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.litres.ru/svetlana-boshno/teoriya-prava-i-gosudarstva/chitat-onlayn>
28. Зивс С.Л. Источники права [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/776315>
29. История права: Англия и Россия. М.: Прогресс, 1990. 304 с
30. Історія держави і права зарубіжних країн [Електронний ресурс]: History. Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/151.php>
31. Калашников В. М., Малишко В. М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби(1607–1775 рр.): Монографія / В. М. Калашников, В. М. Малишко; за ред. і з передмовою І. Б. Усенка. К.: Логос, 2015. 406 с.
32. Конституція США. Принцип поділу влади [Електронний ресурс]: Національна академія бойового хортингу України. Режим доступу: <http://www.horting.org.ua/node/1048>
33. Кравчук М.В. Проблемы теории державы і права (опорні конспекти) / Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. 2-ге видання, змін. і допов. К.: ВД «Професіонал», 2004. 398 с.
34. Кросс Руперт. Прецедент в английском праве [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1406228>
35. Левчук М.В. Криза загального права та виникнення права справедливості в Англії [Електронний ресурс]: Право і громадянське суспільство // Науковий журнал. Електронне видання. Режим доступу:

<http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/256-kryza-zahalnoho-prava-ta-vynyknennya-prava-spravedlyvosti-v-anhliyi-levchuk-m-v>

36. Марченко М. Н. Источники права: Учеб. пособие. М.: Проспект. ТК Велби, 2005. 760 с.
37. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. М.: «Зерцало-М», 2001. 400 с.
38. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2011. 784 с.
39. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Маркет ДС корпорейшн, 2007. 633 с.
40. Михаил Кучин Судебное нормотворчество: концептуальные основы [Электронный ресурс]: GoogleКниги. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?idFa9>
41. Муромцев С. Рецепция римского права на Западе // С.Муромцев. М.: Типография А.И. Мамонтова и К, 1886. 155 с.
42. Новый курс [Электронный ресурс]: Вікіпедія. Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
43. Новый курс Рузвельта [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://istbd.jimdofree.com/>
44. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. с.19.
45. Осакве К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части: Учеб.-практ. пособие. М.: Дело, 2002. 464 с.
46. Палата лордів Великої Британії [Электронный ресурс]: Вікіпедія. Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
47. Петрова Е.А. Норма права как юридическая конструкция: отечественный и зарубежный опыт // Юрид. техника. 2013. №7 (ч. 2), стр. 587-588.
48. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. Минск: Харвест, 2002. 528 с.

49. Порівняльне правознавство (правові системи світу): Монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. К.: Парламентське вид-во, 2008. 488 с.
50. Правова система Великої Британії [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
51. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред.-д. ю. н. проф. А.Я.Сухарев. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2001. 600 с.
52. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Корчевна Любов Олександрівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2005. 412 арк.
53. Пухта Г.Ф. Курс Римского Гражданского Права [Електронний ресурс]: Наука права. Электронная библиотека. Режим доступу: <https://naukaprava.ru/catalog/435/823/3344/21339>
54. Романов А.К. Право и правовая система Великобритании [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1657529/>
55. Романов А. К. Правовая система Англии / А.К. Романов. М.: Дело, 2002. 342 с.
56. Сім'я загального права [Електронний ресурс]: Національна академія внутрішніх справ. Кафедра теорії держави та права. Мультимедійний навчальний посібник. Правові системи сучасності. Режим доступу: [https://arm.naiau.kiev.ua/books/posibnyk\\_pps/nm/lec3.html](https://arm.naiau.kiev.ua/books/posibnyk_pps/nm/lec3.html)
57. Скакун О.Ф. Теорія держави і права [Електронний ресурс]: Політологія. Бібліотека. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>
58. Словарь международного права / [С.Б. Бацанов, Г.К. Ефимов, В.И. Кузнецов и др.]. 2-е изд. М.: Международные отношения, 1986. 356 с.
59. Словник іншомовних слів. К.: Академія, 1997. С. 589.
60. Современный словарь иностранных слов. Ок.20тыс.слов. М.: Издательство «Русский язык». 1993.

61. Сравнительное правоведение: судебная власть в правовой системе Англии [Электронный ресурс]: Google Книги. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=SnmDDwAAQBAJ&pg=PA82&lpg=PA82&dq=Уолкер+Р.+Указ.+соч>
62. Судебное правотворчество и судейское право. 2-е издание. Учебное пособие (с изменениями). ООО «Проспект», 2016 [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=qHJ0DQAAQBAJ&pg=PT515&lpg=PT515&dq=Давид+Р.+Указ.+соч.&source=books.google.com>
63. Суди Англії та Уельсу [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
64. Суд канцлера («справедливости») [Електронний ресурс]: ВикиЧтение. Режим доступу: <https://history.wikireading.ru/249236>
65. Судова система Великої Британії [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
66. Судова система Великої Британії [Електронний ресурс]: Wikiwand. Режим доступу: <https://www.wikiwand.com/uk/>
67. Теорія держави і права [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
68. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М.: Юристъ, 1997. 672 с.
69. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров; под. ред. М.Ю. Тихомирова. М., 2002. 757 с.
70. Тищик Б. Й. Велика Британія: історія державності і права (V – початок ХХІ ст.). Львів : Світ, 2017. 355 с.
71. Уолкер Р. Английская судебная система / Рональд Уолкер. М.: Юридическая литература, 1980. 631 с.
72. Формування правової системи США [Електронний ресурс]: Adhdportal. Режим доступу:

[http://adhidportal.com/book\\_2651\\_chapter\\_46\\_1\\_Formuvannja\\_pravovo\\_sistemi\\_SSHA.html](http://adhidportal.com/book_2651_chapter_46_1_Formuvannja_pravovo_sistemi_SSHA.html)

- 73.Фридмэн Л.М. Введение в американское право: Пер. с англ. / Под ред. М. Калантаровой / Л. Фридмэн. М.,1993. 300 с.
- 74.Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права: (Теоретичні та історико-правові аспекти). Одеса, 1997. 286 с.
- 75.Харитонов, Е.О. (Евгений Олегович). Основы римского частного права [Учебное пособие]. Ростов на Дону:Феникс,1999. 416 с.
- 76.Цвайгерт К., Кетц Х. Сравнительное частное право: В 2-х тт. Т. I. Основы. Том II. Договор. Неосновательное обогащение. Деликт / Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 2010. 728 с.
- 77.Чернецька О.В. Правові системи сучасності [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Чер-нецька, В.С. Шилінгов; Держ. податк. адмін. України ; Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2003. 102 с.
- 78.Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. Тула: Автограф, 2001. 719 с.
- 79.Юридический энциклопедический словарь / под. ред. Сухарева А.Я. М.: Советская энциклопедия. 1984. 416 с.
- 80.Andrews Ch. M. Virginia: the Old Dominion / And-rews Ch. M. Richmond: The Dietz Press, Inc., 1949. XVIII, 429 p.
- 81.A treatise on the law, privileges, proceedings and usage of Parliament by Sir Thomas Erskine May. 9-th ed., revised and enlarged. London: Butterworths, 7, Fleet street, 1883. 950 p.
- 82.Barnett H. Constitutional and Administrative Law / H. Barnett. 4-th ed. London: Cavendish Publishing Limited, 2002. 1026 p.
- 83.Burnham W. Introduction to the Law and Legal System of the United States. St. Paul, 2011., p. 68
- 84.Interpretation Act 1889 [Електронний ресурс]: legislation.gov.uk. Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1889/63/contents/enacted>

85. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / P. Leyland. 2-nd revised ed. Portland: Hart Publishing, 2012. 362 p.
86. Pringsheim F. Reception Revue internationale des droits de l'Antiquite/Pringsheim F. 1961. Vol 8
87. Rogers R. How Parliament Works / R. Rogers, R. Walters. Sixth edition. Harlow: Pearson, 2006. 490 p.
88. Scottish History Online [Электронный ресурс]: Scottish History Online. Режим доступа: <http://www.scotshistoryonline.co.uk/union.html>
89. Scots jail numbers at record high [Электронный ресурс]: Cookies on the BBC website. Режим доступа: [http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk\\_news/scotland/7587724.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/scotland/7587724.stm)